

İslam Ekonomisi Enstitüsü Sunumlar-2

İSLAM İKTİSAT TARİHİ

MARUF VAKFI
İSLAM EKONOMİSİ ENSTİTÜSÜ

Doç. Dr. Faruk BAL
Prof. Dr. Hakan SARIBAŞ
Prof. Dr. Sabri ORMAN

MARUF VAKFI
İSLAM EKONOMİSİ ENSTİTÜSÜ

**İSLAM İKTİSAT
TARİHİ**

MARUF VAKFI
İSLAM EKONOMİSİ ENSTİTÜSÜ

2015

COPYRIGHT © 2018

Bu yayının tüm hakları, Maruf Vakfı İslam Ekonomisi Enstitüsü'ne aittir. Maruf Vakfı'nın izni olmaksızın yayının tümünün veya bir kısmının elektronik veya mekanik (fotokopi, kayıt ve bilgi depolama, vd.) yollarla basımı, yayını, çoğaltılması veya dağıtımı yapılamaz. Kaynak göstermek suretiyle alıntı yapılabilir.

Editör: Sercan Karadoğan

Bant Çözümleri: Yakup Yakar

Tasarım: Enes Deniz

Baskı: GENAJANS TAN. REK. SAN. TİC. LTD. ŞTİ.

İkitelli OSB Mutsan San. Sit. M2 Blok No:9 İkitelli - Başakşehir / İST.

Tel: 0212 643 00 88 - 0541 643 00 88 bilgi@genajans.com.tr

Maruf Vakfı İslam Ekonomisi Enstitüsü

Seyitnizam Mah. Mevlana Cad. No:77/K:8

Zeytinburnu / İSTANBUL

Tel: 0 212 510 11 25

E-mail: maruf@marufvakfi.org

www.marufvakfi.org

İÇİNDEKİLER

Doç. Dr. Faruk BAL	8
<i>Arap Yarım Adasında Ticaret</i>	
Doç. Dr. Faruk BAL	13
<i>Endülüs'te Sosyal ve İktisadi Yapı</i>	
Prof. Dr. Hakan SARIBAŞ	21
<i>İslam İktisat Düşüncesi</i>	
Prof. Dr. Sabri ORMAN	34
<i>İslami İktisat: Metodoloji, Tarih, Teori ve Tatbikat</i>	

BİYOĞRAFI

Doç. Dr. Faruk BAL

1969 Rize-İkizdere doğumlu. 1993'te Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun olduktan sonra 1995'te Abdullah İlahî'nin Keşfü'l-Vâridât'ı adlı teziyle yüksek lisansını; 2003'te de Sadreddin Konevî'de Marifet ve Vücûd başlıklı çalışmasıyla doktorasını tamamladı. Halen İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tasavvuf Anabilim Dalı'nda öğretim üyeliğini sürdüren Demirli, çalışmalarını ağırlıklı olarak iki alanda sürdürmektedir: Birincisi Konevî şârihleri ikincisi ise İbnü'l-Arabî. Ekrem Demirli'nin Sadreddin Konevî, Abdürrezzâk Kâşânî, İbn Sina ve İbnü'l-Arabî'den çevirileri, hakemli dergilerde yayınlanmış makaleleri ve ulusal ve uluslararası sempozyumlarda sunulmuş tebliğleri bulunmaktadır.

Prof. Dr. Hakan SARIBAŞ

1992 yılında İstanbul Üniversitesi iktisat fakültesinden lisans, 1997 yılında Clark University iktisat bölümünden master, 2003 yılında da George Mason University iktisat bölümünden doktora derecesi aldı. Kendisi 2004 yılından beri Zonguldak Karaelmas Üniversitesi İİBF'de dersler vermekte ve araştırmalar yapmaktadır. Dr. Sarıbaş genel olarak kurumsal iktisat, özel olarak da kurumların iktisadi büyüme üzerindeki etkileri ve matematiksel iktisat üzerinde çalışmaktadır. "Economic Freedom and Economic-Wellbeing: A Granger Causality Analysis of 49 Countries, 1995-2004", Applied Econometrics and International Development, Vol.10-2, July-December of 2010. "The Relationship between Economic Freedom and Growth: A Panel Analysis", Finance Politic & Economic Comments, Cilt:46, Sayı: 538, pp. 7-16, 2009. (in Turkish)

Prof. Dr. Sabri ORMAN

1948 Kâhta, Adıyaman doğumlu olan Prof. Dr. Sabri Orman, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'ni bitirdikten sonra 1980 yılında anılan fakültede asistan olarak göreve başladı ve bir yıl sonra aynı fakültenin iktisat doktora programını tamamladı. 1982 yılı sonunda Yardımcı Doçent olarak Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü'ne geçti. Aynı bölümde 1986 yılında Doçent, 1993 yılında Profesör oldu ve 2003 yılında emekliye ayrıldı. 1989-1990 ders yılında London School of Economics and Political Science'da Araştırmacı (Research Scholar) olarak çalışmalar yaptı. 1992-1994 yılları arasında Malezya'da International Islamic University, İktisat Bölümünde, 1995-1997 ve 2002-2006 yılları arasında yine aynı ülkede International Institute of Islamic Thought and Civilization'da İktisat Profesörü olarak görev yaptı. 2007-2009 yılları arasında İstanbul Ticaret Üniversitesinde Rektör Yardımcılığı ve 2009-2011 yılları arasında aynı Üniversitede Rektörlük görevlerinde bulundu. Sabri Orman'ın dördü telif, altısı edisyon ve ikisi tercüme olmak üzere on iki adet kitabı ve çok sayıda makalesi bulunmaktadır. 3 Kasım 2011 tarihinden beri Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Banka Meclisi Üyesi olarak görev yapmakta olan Prof. Dr. Sabri Orman, 1 Mayıs 2016 tarihinde Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Banka Meclisi Üyeliğine tekrar seçilmiştir.

EDİTÖR'ÜN SUNUŞU

Maruf Vakfı ve bünyesinde faaliyet gösteren İslam Ekonomisi Enstitüsü İslam Ekonomisi alanında özel ve nitelikli çalışma ve araştırmalar yapmak üzere kuruldu. Bu kuruluş amacına uygun olarak kurulduğundan itibaren geçen iki yıllık süre içinde çok sayıda ders, seminer, konferans ve müzakere gerçekleştirildi. Bu dersleri; İslam iktisat tarihi, İslam iktisat felsefesi, İslam düşüncesi, iktisadi düşünce, iktisat tarihi, bilim felsefesi gibi çeşitli alt başlıklarda ve zenginlikte gerçekleştirdik ve müzakereler yaptık. Sonuç itibarıyla bu ders ve seminer dizileri önemli bir birikim oluşmasına imkan sağladı ve ileride çalışmaların hangi noktalara yoğunlaşması gerektiği, hangi alanlara öncelik verilmesi gerektiğiyle ilgili yönelimi de şekillendirmiş oldu. Bu minvalde, bu sunumların yazıya dönüştürülerek bir tür ders notları şeklinde araştırmacıların ve öğrencilerin ellerinin altında olmasının da önemli bir kaynak olacağına kanaat getirdik. Böylece elinizdeki İslam Ekonomisi Enstitüsü Sunumları çalışması ortaya çıktı.

İslam Ekonomisi Enstitüsü Sunumları-2 içinde yer alan sunumların genel teması İslam iktisat düşüncesi ve İslam iktisat tarihi etrafında dönmektedir. Bu çalışmada; Doç. Dr. Faruk Bal, Prof. Dr. Sabri Orman, Prof. Dr. Hakan Sarıbaş'ın nitelikli ve derinlikli sunumları yer almaktadır.

Kuşkusuz yazı diliyle konuşma dili arasında belirgin bir nitelik farkı bulunmaktadır. Sunumlar belli bir sistematik içinde yapılmış olsalar dahi konuşma içerisinde birbirini tekrar eden yerler olabilir. Bu, yazıya aktarıldığında okumanın akışını bozabilir.

Bunu engellemek açısından bazı yerlerde sunumlara gerekli müdahaleler yapılmış ve konuşmanın kendine has yapısı muhafaza edilirken, okuma akışını da engelleyecek noktalar düzeltilme yoluna gidilmiştir. Böylece akıcı bir sistematik içinde devam eden, rahat ve kolay anlaşılabilir bir yazı elde edilmiş oldu. Ayrıca gerek görülen yerlerde sunumu yapan konuşmacı bahsettiği bir kavramı ya da ismi açıklamadıysa ve bunun konuşma açısından açıklanması faydalı olacaksa, bilenler için hatırlatıcı, bilmeyenler için yönlendirici olacak şekilde dipnot olarak kısa bilgiler verildi. Yine, Kur'an'dan ayetlerin zikredildiği yerlerde, sadece Arapça belirtildiyse Türkçesi de eklenerek ayet ve sure numarası da dipnot olarak eklendi.

Bu ve devamı gelecek diğer çalışma ve sunumları İslam ekonomisi alanında çalışma yapan araştırmacı ve öğrencilerin istifadelerine sunarken, her kitleden okuyucu için de keyifle okunacak ve üzerinde düşünülecek çok fazla konunun olduğunu belirterek, bizleri kırmayıp değerli bilgilerini bizlerle paylaşan ve yazıya geçirilmesi konusunda izin veren kıymetli hocalarımıza da teşekkürü bir borç biliriz. Ayrıca İslam ekonomisi araştırma ve çalışmalarını destekleyen değerli Maruf Vakfı üye ve gönüldaşlarına da değerli destek ve katkılarından dolayı bir kez daha teşekkür ederiz.

Gayret bizden, Tevfik Allah'tan..

Sercan KARADOĞAN

Editör

ARAP YARIMADASINDA TİCARET

Doç. Dr. Faruk BAL

Modern iktisat algısı ne zaman ortaya çıkıyor? Detayına girmeden bunun üzerinde durursak bu önemli olacaktır. Problemin başladığı nokta aydınlanma çağı denen noktadır. Tabi ki bunun öncesi de var. Coğrafi keşiflerle gelen süreç ve sonrasında coğrafi keşiflerle gelen gelişmeler. Bunları geçerek aydınlanma çağı, problemin başladığı nokta özellikle Batı için 18. yüzyıl diyebiliriz. Batı bu yüzyıldan itibaren ve sonrasında da 19. ve 20. yüzyılda aşama aşama teknik alanda büyük ilerleme kaydetmeye başlıyor. Teknik alandaki ilerlemeler daha çok 18. yüzyılın ikinci yarısı sonrasında 19. yüzyılın tamamında bu ilerlemeler görülüyor.

Bu gelişmelerin temelinde bilim adamlarından çok; işinde mahir ustaların işimi daha hızlı nasıl yapabilirim düşüncesi var. Geliştirilen aparatlar vb. şeyler neticesinde yenilikler başlıyor. Ama bu teknik anlamda elde edilen yenilik Batı insanında kendisine karşı bir özgüven oluşturuyor. Buradan demek ki ben her alanda kendi problemimi kendim çözebilirim sonucuna varılıyor. Hayatın her problemini hatta geçmişte vahye dayalı olarak çözülen problemleri kendisi çözmeye başlıyor ya da çözebileceğini varsayıyor. Aslında bunun başlangıcı, tabiatı keşfetmekle ilgili mücadelesiydi. Allah'ın yeryüzü için koyduğu kanunları bulmaktı. Son nokta aklın tanrının yerine konmasına kadar geldi. Bu Batının belirli bir döneminin tecrübesidir. Batı insanının yüz yıllık tecrübesi sanki bütün insanlığın birikimiymiş gibi algılanmaya başlıyor. Ne yazık ki bu düşünce 19. yüzyılda daha çok da 20. yüzyılda bütün dünyayı etkiliyor.

Özellikle 20. yüzyılda hemen hemen dünyanın her yerinde aksi bir görüş yoktur. 21. yüzyıl yeniden sorgulama dönemi olarak başlıyor.

Müslüman dünyaya gelince batı karşısında alınan teknik yenilgi artık batının mutlak doğruymuş gibi kabul edilmesine yol açıyor. Biz bütün Müslüman dünya için böyledir diyemeyiz ama genelde böyle olduğunu kabul edebiliriz.

Batıdan gelen her doğru sorgulanmaksızın kabul ediliyor. Sonuçta Batının akılla ulaşabilirim dediği ve bilimsel yöntem olarak ortaya koyduğu her şey artık bizde de kabul edilmiş oluyor. Müslümanlık söylemde kalıyor. Uygulamada Batının ortaya koyduğu belirli bir zaman ve bölge için geçerlidir. Batının yaşadığı bu tecrübe bütün Avrupa'yı kapsamıyor. İslam dünyasında da aynı durum devam ediyor. Fakat bizim yeniden İslam'ın dünya görüşünü ve Yaratıcının insanı ne tür bir amaçla yarattığı konusuna yeniden bakmamız gerekiyor. Yeniden farklı düşünmeye başlamamız gerekiyor. Meseleye yüzyıllık iki yüzyıllık bir tecrübe ile değil de binlerce yıllık bir tecrübenin ışığından bakmamız gerekir. Süreci daha da kısaltırsak dünyayı en azından Hz. Peygamber'den yani Müslümanların edindiği tecrübeler noktasından algılamamız gerekiyor. İnsanlığın tecrübesini de kendi kaynaklarımızın içerisinde yoğurarak her şeyi yeniden sorgulayıp yazmaya başlamamız gerekiyor.

ARAP YARIMADASINDA TİCARET

Bunun için de ilk bakış açısı olarak insan nedir ne için yaratılmıştırdan başlayacağız. Çünkü iş burada bitiyor. Dünyaya belirli bir amaç için geldik. Bu amaçla ilgili her türlü donanımına sahibiz. Başboş da bırakılmadık. Neyi nasıl yapacağımız da bize öğretildi. Bunu yaparken de İslam'ın gayesine göre yapmak zorundayız. Bu gaye insanların faydasına yönelik bir gayedir ama burada fayda denilen İslam'ın fayda dediğidir. Zarar denilen de İslam'ın zarar dediğidir. İslam'ın gayesini oluşturan maslahatlar da 3'tür. Bunlar zaruriyat ki mutlak anlamda karşılanması gerekenler; haciyat ki olmadığında ferde zarar vermeyen ama olması iyi olanlar. Son olarak da tahsiniyat dediğimiz ideal hayata götüren noktalardır. Bunların detaylarına girmeyelim. Bu bölümü özetleyecek olursak dünyaya belli bir amaçla geldik. Bu amaçla ilgili her türlü donanımına sahibiz. Ama başboş da bırakılmadık. Bunları yaparken de İslam'ın gayesine göre yapmalıyız. Dolayısıyla İslam'ın iktisat görüşünü de bu çerçevede ele almalıyız.

En geniş tanımıyla insan davranışlarının tamamına iktisat diyebiliriz. Bu temelde Aristo'nun ekonomi tanımına da uymaktadır. Çünkü o iktisat deyince ekonomi deyince ev idaresini anlıyor.

Dolayısıyla insanın insan ile ilişkisini, insanın toplumla olan ilişkisini ve insanın ailesi ile olan ilişkisini anlıyor. Biz iktisadın tanımını daraltırsak şöyle düşünebiliriz;

İnsanların maddi ihtiyaçlarını karşılamak için kurdukları düzendir. Bunu daha da daraltarak modern iktisadın tanımını da yapabiliriz. İşte o zaman kıt kaynak kavramını da kullanabiliriz. Tabi kıt kaynak deyince ortaya bir tartışma çıkıyor. Burada kaynak kıtlığı kaynakların yetersizliğinden kaynaklanmıyor. Ama kaynaklara ulaşma sorunundan kaynaklanıyor. Aynı anda bütün kaynaklara ulaşamayacağımıza göre mevcut şartlarda kaynaklar kıt duruma düşüyor. İhtiyaçlar açısından bakacak olursak aslında ihtiyaçlar belirlidir ki onlar da beslenme, giyinme ve barınmadır. Biz bu üç temel ihtiyacı daraltabiliriz ve bunların da en basit şekilde görülmesi yeterlidir. Şunu kabul etmemiz gerekir ki ihtiyaçlar belirli ama istekler sınırsızdır. İnsanın gelişmesini sağlayan da bu sınırsız isteklerdir. Kur'an da bunu kabul ediyor. Ne diyor "kadınlar, oğullar, yük yük altın ve gümüş, salma atlar, davarlar ve ekinler gibi nefsin şiddetle arzuladığı şeyler insana süslü gösterildi. Bunlar dünya hayatının geçimliğidir".¹ Buna Hz. Peygamberin hadislerinden örnek verecek olursak Hz. Peygamber insanın dünyaya arzusunu şöyle ifade ediyor; "Eğer insanoğlunun elinde iki vadi dolusu mal olsa üçüncü vadiyi ister. İnsanoğlunun karnını ancak toprak doyurur".²

Adam Smith de aslında insanın ihtirasları üzerinde durarak bencil insanı buluyor. Ancak buna sadece gözlemle ulaşmıyor. Rasyonel insanı bulurken Hristiyan inancından mutlaka etkilendiğini düşünüyorum. Zaten kendisi ahlak bilimcidir.

¹ Ali İmran 14.ayet.
² Müslim, Zekât, 117 "1048".

O'nun rasyonel insanında biz faydayı insanın bencilliğinde buluyoruz. Müslüman insan ise böyle bakmıyor. İş bölümünden Adam Smith de bahsediyor. Ama ondan çok önce İmam Muhammed (Şeybani) de bahsediyor. Şeybani iş bölümünü ele alırken insanın bütün ihtiyaçlarını aynı anda göremeyeceği için buna toplumda bir yardımlaşma dayanışma olarak bakıyor. Herkesin kendi kabiliyetine göre bir iş yapmasını ve bunun da ihtisaslaşmayı iş bölümünü doğurduğunu zikrediyor. Yani insanı bencil olarak öyle görerek böyle söylemiyor. İhtiyaçların bunu gerektirdiğini ve insanın farklı kabiliyetlere sahip olmasının bunu gerektirdiğini söylüyor. Adam Smith ise doğrudan insanın bencil olduğunu bu bencilliğinden dolayı da bir takım faaliyetlere yöneldiğini bunun da ihtisaslaşma dediğimiz durumu ortaya çıkardığını ifade etmiş oluyor.

İslam ekonomisinden bahsedecek olursak, İslam ekonomisine belki değişik tanımlar getirilebilir ama bir Hristiyan'ın yaptığı ekonomiye Hristiyan ekonomisi bir Müslümanın yaptığı ekonomiye de İslam ekonomisi diyebiliriz. Biraz daralttığımız da İslam ilkelerine göre yapılan ekonomiye İslam ekonomisi denir.

Bunun tanımlamada daha doğru olduğunu düşünüyorum. Dolayısıyla İslam'ın gayesini kendisine gaye edinen o gayeye uygun yapılan ekonomi İslam ekonomisidir diye tanımlamakta fayda var. Burada da bu gayeyi ele almamız gerekiyor ve zaruriyat, haciyat, tahsiniyat meselesi burada devreye giriyor.

İslam ekonomisi söz konusu olunca işte bu İslam'ın korumayı gaye edindiği maslahatların korunması gerekiyor. Yine fesatların ortadan kaldırılması gerekiyor. Bunları da zaruriyat, haciyat, tahsiniyat kapsamında ele alacağız ama öncelikle burada beş nokta vardı ki bunlar aklın, dinin, neslin, canın ve malın korunmasıdır. Her birini koruyan bir sistem olması gerekiyor.

Bu maslahatları din teminat altına almak istiyor ama burada hem topluma hem de fertlere bir takım sorumluluklar yüklüyor. Ferdi anlamda sorumluluk herkesin çalışması aslında üzerine farz gözüktüyor. Nasıl ilim edinmek farz ise kişinin çalışması ve kendi geçimini sağlaması da farzdır. İslam gücü yeten için hiçbir şey yapmaksızın başkalarından geçinmeyi hoş görmüyor. Bu konu belirli dönemlerde İslam dünyasında tartışma konusu da olmuştur. Bazı uç görüşler de ortaya çıkmıştır. Mesela İmam Muhammed'in Kitab-ul Kesb kitabı var. O dönemde çıkan bir mezhep var ki o mezhebin düşüncesi "Müslüman çalışmamalı". Yani onlara göre çalışmazsak bizim bütün ihtiyacımız karşılanır. Örnek olarak da şunu veriyorlar; "nasıl ki sakat bir hayvanın ihtiyacını başka bir hayvan getirip bırakıyorsa biz de çalışmadığımız zaman tam anlamıyla tevekkül edebilirsek ihtiyaçlarımız görülür" diyorlar. İşte İmam Muhammed bu düşünceye karşı Kitab-ul Kesb adlı kitabı yazıyor. Burada çalışmanın farz olduğunu, gayret edilmeksizin bir şeyler elde edilemeyeceğini ifade ediyor. Kur'an da Cuma suresi 10.ayette Allah Teâlâ şöyle buyuruyor "Namaz kılınca artık yeryüzüne dağılın ve Allah'ın lütfundan isteyin". Hadiste de "yediklerinizin en güzeli kendi elinizle kazandıklarınız" deniyor. İmam Muhammed tüm peygamberlerin mesleklerini söyleyerek çalışmanın farz oluşunu oradan da delillendiriyor. Malumunuz tüm peygamberler kendi el emeği ile kazanıp yerlerdi. Dolayısıyla İslam'da ferdin başıboş kalması ve cemiyete hiç fayda sağlamayacak şekilde kalması hoş görülüyor.

ARAP YARIMADASINDA TİCARET

İmam Muhammed Hz. Ömer ile ilgili bir olay aktarıyor. Hz. Ömer Kuradan bazı insanları görüyor. Onlar Kur'an okuyorlar ve insanlardan bir şeyler bekliyorlar. "Biz tevekkül ediyoruz" diyorlar. Hz. Ömer " asıl mütevekkil tohumu toprağa atan sonra da tevekkül edendir" diyor

Demek ki ferdin birinci sorumluluğu çalışmaktır. Çalışmak ama nasıl çalışmak topluma fayda sağlayacak işler yapmak. Servet edinmeyi bir örnekle vereceğim. Hz. Peygamber Ebu Vakkas'a "varislerini zengin olarak bırakman onları diğer insanlara el açar vaziyette bırakmandan daha hayırlıdır" diyor. Dolayısıyla zenginlik İslam'da hiçbir zaman kınanmamıştır. Zenginlik, kişi bunu sadece cimrilik olarak yapmışsa kınanır. Salebe örneğinde olduğu gibi ki zekâtını bile vermek istemiyor. Bu noktaya gelmiş ise yerilir. Yoksa zenginlik hiçbir zaman kınanmamıştır. Biz bunu sahabe dönemi örneklerde haracın (elde edilen gelirlerin) Müslümanlara dağıtımında görüyoruz. Dağıtılan ganimetler o kadar çok ki bunu hesap edip yazacak kimse bulamıyorlar. İşte o zaman Hz. Ömer döneminde divan sistemi kuruluyor. Dikkat edin divan sistemi gelirleri toplayıp yazmak için kurulmuyor. Kime ne kadar verilecek, dağıtım amaçlı kuruluyor. Dağıtım sahabenin İslam'a girişteki derecelerine göre dağıtılıyor.

Tabi burada servetin az kişinin elinde toplanmaması önemlidir. Mesela Hz. Peygamberin ilk yaptığı uygulamalardan önce muhacirden fakir olanlara mal vermek ve sonra Ensar'ın fakirlerine dağıtmaktı. Ayette de ganimetlerin dağıtılması hususu açıklanıyor. Yani servetin çok az kişinin elinde toplanması arzu edilmiyor. Topluma yayılması isteniyor. Servet dağıtım yolları olarak zekâtтан tutun da kurbana kadar çeşitli yollar var. Mesela fıtır sadakası zekât kadar önemlidir. Zekat, nisap miktarına ulaşan ve üzerinden bir yıl geçen maldan verilirken, fıtır sadakası üzerinde sene geçmesine gerek olmaksızın veriliyor. Bu da hesaplandığında önemli bir yekûn tutuyor. Zekât aynı zamanda malın atıl kalmasını da önüyor. Fıtır sadakası ayrı, kurban ayrı bir şeydir. Yine bazı ibadetlerde cezalar var. Bunların her biri servetin dağıtımında araç olarak düşünülebilir. Böylece hem servet eşitsizliği gideriliyor aynı zamanda toplumda kalpler birbirine yakınlaştırılıyor. İslam ahlakının olduğu toplumlarda bu servet düşmanlığı daha azdır. Başka toplumlarda ben şunu görebiliyorum; servet sahiplerine karşı müthiş bir düşmanlık var. Özellikle yoksul kesimlerde büyük bir kin var. Çünkü iki taraf paylaşmıyor. Paylaşmadığı için de bir taraf diğer tarafın elindekini haklı bile elde etmiş olsa haksız kazanç olarak görüyor. Ama İslam toplumlarında servet sahiplerine karşı böyle bir düşmanlık yoktur. Zengin ile fakir arasında servet farkı olsa bile insanlık olarak anlaşmak çok kolay. Materyalist anlayışla baktığımızda fakir olan zenginin malına bile zarar verebiliyor.

Tüketim meselesine gelince; tüketimde örf çok vurgulanıyor. Tüketimde şurada durabiliriz diye açıkçası ben bir şey göremedim. Toplumsal şartlar, örf önemlidir.

Çünkü Bakara Suresi 233. Ayette “Onların örfe uygun olarak beslenmesi ve giyimi baba tarafına aittir. Bir insan ancak gücü yettiğinden sorumlu tutulur. Hiçbir anne, çocuğu sebebiyle, hiçbir baba da çocuğu yüzünden zarara uğratılmamalıdır. Onun benzeri (nafaka temini) vâris üzerine de gerekir”

Burada örfe uygun vurgusu var. Talak suresi 7.ayette de şöyle diyor; “İmkânı geniş olan, nafakayı imkânlarına göre versin; rızkı daralmış bulunan da Allah’ın kendisine verdiği kadarından nafaka ödesin” deniyor. Kastettiğimiz örf ama bozulmamış örf. Yine Bakara suresi 172.ayette “Ey iman edenler! Size verdiğimiz rızıkların temiz olanlarından yiyin”. Araf Suresi 31.ayette “Ey Âdemoğulları! Her secde edişinizde güzel elbiselerinizi giyin; yiyin, için, fakat israf etmeyin; çünkü Allah israf edenleri sevmez” deniyor. Burada aşırılık nedir? Hz. Peygamber ve sahabenin hayatına baktığımızda onların bu mütevazı yaşantıları bize bir ölçü verebilir. Yani sahip olduğumuz geliri dengeli ve paylaşarak kullanmalıyız.

İslam dünyasına baktığımız da servet eşitsizliği çok yüksektir. Bütün Dünyada yüksek değildir ama en yoksul ülkeler içerisinde Müslüman ülkeler yer alıyor. Servet eşitsizliğinin en yüksek olduğu yerler arasında şu an İslam ülkeleri de var.

Kapitalist sistem belli bir kesimi destekliyor ki sermaye biriksin. Bizde yapılan da budur. Tanzimat’tan bu yana sermaye birikimi olması için belli kesimler sürekli desteklendi. Cumhuriyetin ilk yıllarında da durum böyleydi. Bu destekleme tabii ki uçurumu artırdı. Ama bu bizim dediğimiz fırsat eşitliğini sağlamıyor. Özel mülkü koruyorsunuz ama özel mülk edinilmesi için toplumun bütün kesimlerine aynı fırsat sağlanmıyor. Diğer şeylerle birlikte ilkeler de uygulandığı zaman işte ilk örneğinde görüyoruz. Zaten bu gelir dağılımındaki eşitsizlik kendiliğinden düzeliyor. Servet farklılıkları olur ama gelir eşitsizliği düzelir. Biz bunu özellikle 4 halife döneminde çok rahat görüyoruz. Ama Abbasiler dönemine geldiğimizde bir takım sıkıntılar başlıyor.

Osmanlı ise kendine has bir sistem kuruyor. Mehmet Genç’in söylediği “3 ilkeyi test edeyim” dedim. Bunlar gelenekçilik, işçilik ve maliyecilik. Ben bunlardan işçiliğin ilk dönemlerde var olduğunu görüyorum. İşçilik; malın bol olmasını hem de ucuz olmasını sağlamaktır. Bunu Hz. Peygamber döneminde de 4 Halife döneminde de görüyoruz. Buna hassasiyet gösteriyorlar. Emeviler döneminde de buna iyi kötü dikkat ediliyor. Abbasilerde artık ortaya çıkmaya başlıyor. 4 halife döneminde ise hiç görmüyoruz. Çünkü hazine mal biriktirme değil de hazine mal tutmama noktasında kurulmuş bir çalışma var. Yani gelen geliri, kullanılması gereken yerlere harcama, dağıtma şeklinde bir uygulama var. Gelenekçilik de şöyle düşünülebilir; bir noktada var. Örfün önemini ifade ettik. Ama o örfün sınırları belli. Fakat katılaşıp mutlaka örfüne döneceğiz, her şey geleneğe uygun olacak diye bir ilke yok.

ARAP YARIMADASINDA TİCARET

Belki de Müslümanların gelişmesini katı bir gelenekçilik olmaması sağlıyor. Ama işçecilikte katı bir işçecilik var diyebiliriz.

Piyasa düzenlemelerinin büyük çoğunluğu belirsizliği ortadan kaldırmaya yönelik zira haksız kazançların çoğu piyasaların şeffaf olmamasından kaynaklanıyor. Serbest piyasa hâkim ama piyasada tam bir denetim var. Hz. Peygamberin bütün uygulamalarında piyasayı baştan denetlediğini fakat insanları da işlerinde serbest bıraktığını görüyoruz. Bu fiyat mekanizmasında rahatlıkla ortaya çıkıyor. Hz. Peygamber fiyatlara değil ama ihtikâra müdahale ediyor.

Faiz hepinizin bildiği gibi kesinlikle yasak. Uygulanabilirliğinin bir alternatifi yok. Ayetler zaten bellidir. Ayetlere baktığımızda sert bir duruşun olduğunu görüyoruz. Faizin zararları da hepimizin malumudur. Hz. Peygamber Hristiyanlarla anlaşmalarında faiz yasağını da vurguluyor. Necran Hristiyanlarıyla yapılan anlaşmada onlar cizye vermeyi kabul ediyorlar. Faiz alıp vermeyecekleri hükmü de var. Temel şartlardan biri de budur. Müslümanlar zaten alıp vermeyecekler ama gayri Müslimlere de bu şartı getiriyor. Hz. Ömer de bunları Necran'dan sürüyor. Sürülmelerine sebep olarak birçok kitapta faiz yasağını delmeleri gösteriliyor.

Kredide de karz-ı hasen önemlidir. İslam toplumunda Karz-ı hasenin yaygın olarak uygulandığını görüyoruz. Sadece ihtiyaç sahiplerine karz-ı hasen verilmiyor. Aynı zamanda ticari olarak da borçlanıldığını görüyoruz. Mesela Zübeyir bin Avvam'ın vefatında toplam borcu 2.200.000 dirhemi buluyor. Tabii ki bu 2.200.000 dirhem tüketim için yapılan bir borçlanma değildir. Ticarete kullanmak için sürekli borçlanıyor. Ayrıca beyt-ül mal da bir kredi kaynağı olarak kullanılıyor. Hem borç veriyor. Hem de borç alıyor. Fakat bu yolla sermaye birikimi belki biraz daha zor. Sermayeye ihtiyaç varsa sermaye birikimi için bizim önerdiğimiz ortaklık usulü yer alıyor. Ortaklık usulü İslam'ın ilk devirlerinden itibaren çok yaygın olarak kullanılıyor. Arap yarımadası buna yabancı değil. O dönemdeki ortaklık sistemleri mudarebe, mufavaza olsun vb. bütün ortaklık türleri o dönemde var olan bilinen yöntemlerdir.

Ortaklığın ilkeleri fıkıh kitaplarına girmeye başlıyor. Başlangıçta baktığınızda ortaklık ile ilgili çok büyük ilkeler görmezsiniz. Ama sonraki dönemlerde yazılmış fıkıh mecmualarına bir bakıyorsunuz ortaklıklarla ilgili çok fazla detaylar var. Çünkü ortaklık o kadar yaygınlaşmış ki her türlü detay da fıkıh kitaplarına girmeye başlamıştır. Ortaklık o kadar yaygınlaşmış ki yetimlerin malları bile ortak olarak işletiliyor. Hz. Ömer, Hz. Ayşe, Abdullah İbn-i Abbas gibi sahabeler yetimlerin mallarını mudarebe yoluyla işletmişlerdir.

İlk dönemde faiz konusunda büyük bir hassasiyet var. Bırakın faizi, faize gidebilecek yollar bile kapatılmıştır. Bizim faizsiz bir ekonomiyi düşünmekten başka bir alternatifimiz yok. Eğer İslami ekonomi diyorsak faizsiz bir ekonomiyi baştan düşünmek zorundayız.

Bugün eğer Müslümanlar bir ortaklık kuracaksa katılım bankacılığı adı verilen sistemle değil de tam anlamıyla bir ortaklık sistemi üzerinde çalışmaları gerekir. Küçük sermayeyi içine katıp gerçekten ortaklık olarak işletebilecek bir sistem gerekiyor. Öbür türlü belli bir sistemin payandası olarak gider. Tam anlamıyla bu işler yürümez. Sonuç olarak, iktisadi sistemin asıl itici gücü müteşebbistir. Çünkü müteşebbis yatırım ve üretim yaparak ticareti geliştiriyor bu da toplumsal refahı artırıyor. Yani müteşebbis olmazsa ekonominin itici bir gücü olmayacaktır. İslam'ın ilk döneminde piyasa öyle bir düzenlenmiş ki müteşebbis ortaya çıkıyor ama keyfine göre hareket edemiyor. Toplumun diğer kesimlerinin aleyhine hareket edemiyor.

Bu denge kurulduğu zaman itici güç müteşebbistir. Sonraki dönemde biz artık tıkanmaya giriyoruz. Çünkü müteşebbisi ortaya çıkaracak ortam oluşmuyor. Daha korumacı bir yapı söz konusudur. Aşırı korumacılık müteşebbisin ortaya çıkmasına engel oluyor. Korumacılık, teşebbüsün önündeki en büyük engeldir. Dolayısıyla aşırı korumacılık doğru değil ama sistemi iyi kurmak gerekiyor. Çünkü bütün her şeyi onların eline bırakırsanız denge kaçır ve Batıdaki sistem ortaya çıkar.

ENDÜLÜS'TE SOSYAL VE İKTİSADİ YAPI

Doç. Dr. Faruk BAL

Doğu'da bulunan Emevi Hilafetinin, Abbasiler tarafından yıkılmasının ardından İberya yarımadasında, Müslümanların adlandırmasıyla Endülüs'te, miladi 756 yılında, I. Abdurrahman tarafından Endülüs Emevi Devleti kuruldu. Avrupa Kıtası üzerinde coğrafi olarak geniş bir alan kaplayan İberya yarımadasında kurulmuş olan Emevi Devleti, özellikle Orta Çağ boyunca, kıtanın içtimaî, iktisadi ve kültürel hayatında önemli rol oynamıştır. Endülüs, Asya, Afrika ve Avrupa arasında her bakımdan bir köprü görevi görmüş, Avrupalı, Asyalı ve Afrikalı kavimleri bir araya getirmiştir. Sosyal ve iktisadi bakımdan tüm bu topluluklar birbirlerini etkilemişlerdir. Endülüs, Şam'dan giden Emevilerin kurduğu bir devlet olması açısından, Doğu medeniyetini, Araplarla Yarımada'ya gelen Kuzey Afrikalı Berberi kabileler ile Afrika medeniyetini temsil etmekteydi. Aynı zamanda da İberya yarımadasının yerli halkları, Romalılar ve göçle gelen Germen kavimlerinin karışımından meydana gelen Hispano-Roman halkıyla Batı toplumlarını temsil etmekteydi. Üç medeniyetin birleşmesi sonucu kendisine has Endülüs kültür ve medeniyeti ortaya çıktı.

İberya yarımadası, çok eski zamanlardan beri "İberia" ismiyle anılmaktaydı. Yarımada için Hispania ismini, Romalılar kullandılar. Orta Çağ'da bu isimden Espanya (Spain İng. İspanya Tr.) ismi türedi. Yarımada için Endülüs ismini ilk olarak Müslümanlar kullandılar. Bu ismin Vandalucia isminden türemiş olduğu kabul edilmektedir. Vandallar, Doğu Almanya'da Oder ve Vistule nehirleri arasında yaşamakta olan bir kavimdi.

Bunların aslının Germen kavimlerine dayandığı ya da Slav kökenli oldukları söylenmektedir.

Yarımadanın etrafı doğal sınırlarla çevrilidir. Avrupa'nın en büyük kara parçalarından biridir. Kuzeyde adeta doğal bir kale olan Pirene dağlarıyla Avrupa'dan ayrılır.

Araplar Pirenelere, Burtat veya Endülüs ile Frenk diyarını ayıran anlamında Haciz veya Fasil dağları adını vermektedirler.

Abbasilerin, 755 yılında Emevî hanedanına son vermesi üzerine Endülüs Emevi Devletinin kurucusu, Abdurrahman b. Muaviye Endülüs'e geçerek 756'da devleti kurdu. Yaklaşık iki buçuk asırlık bir süre sonrasında emevilerin zayıflaması ve ortaya çıkan otorite boşluğunun sonucunda Endülüs Emevi Devletinin yerine irili ufaklı birçok devletçik kuruldu ve Mülûku't Tavaif¹ denilen yeni bir dönem başlamış oldu (1031). Müslüman halk geleceklerinden endişe duymaya başladı. Yaklaşmakta olan tehlikeyi hisseden bazı emirler, ulema ve halkın teşvikleriyle, Kuzey Afrika'da hüküm süren Murabıtlardan yardım istedi. Böylece Endülüs'te Murabıtlar dönemi denilen yeni bir dönem başladı. Murabıtların 1147'de yıkılmasıyla Endülüs'ün siyasi birliği yeniden bozuldu. Siyasi bakımdan parçalanan ve sürekli toprak kaybeden emirliklerin yardımına, Kuzey Afrika devleti olan Muvahhidler geldi.

¹ Tavâif-i mülûk şeklinde de kullanılan tabir, Arapça tâife (fırka, bölük) ve melik (hükümdar) kelimelerinin çoğul şekillerinden oluşmuştur. Genelde büyük bir devletin yıkılmasından sonra ortaya çıkan irili ufaklı siyasal birimleri, özelde Endülüs Emevî Devleti'nden sonrakı Abbâdiler, Âmiriler, Bekriler, Birzâliler, Cehveriler, Demmeriler, Eftasiler, Hammûdiler, Hârûniler, Hazrûniler, Hûdiler, Müzeyniler, Rezîniler, Tüçibiler, Yefreniler, Ziriler ve Zünnûniler gibi yirmi civarında küçük devleti (düvelü't-tavâif) ifade eder.

16 Temmuz 1212 yılında, meşhur İkab (el-İkab, Las Navas de Tolosa) savaşında, Ebu Yusuf el-Mansur'un yerine geçen oğlu Nasır Lidinilah komutasındaki Muvahhid ordusunu ağır bir yenilgiye uğradı. Bu yenilgi, Muvahhidlerin Endülüs ve Kuzey Afrika'da zayıflamasına ve belli bir süreliğine de olsa durdurulan "reconquista"² hareketinin yeniden hızlanmasına neden oldu. Hristiyan krallıklarının gerçekleştirdiği istila hareketinden yalnızca Muhammed b. Nasr tarafından Gırnata'da kurulan ve Endülüs'ün güney doğusundaki İlbire'den (Elvira) Ronda'ya kadar uzanan dar bir sahil şeridi üzerinde hüküm süren Beni Ahmer kurtulabildi. Bu devlet yaklaşık iki buçuk asır tarih sahnesinde kalmayı başardı. Sonunda 1492 yılında Kastilya ve Aragon krallıkları Başkent Gırnata'yı da teslim alarak Endülüs'teki 781 yıllık İslam hâkimiyetine son vermiş oldular. Bu tarihten sonra orada kalan Müslümanlar bir asrı aşkın bir süre büyük sıkıntılar içerisinde yaşadılar ve 1610 yılında tamamen ülkeden sürüldüler.

İslam'ın ilk dönemlerinden itibaren Roma ve Vizigot İspanya'sından sosyal ve kültürel anlamda kopuş meydana gelmeye başladı. Bu kopuş, yavaş ve fakat derinden oldu. Şehirlerde meydana gelen değişim kırsal kesime göre daha hızlı ve derindi. Geçmişten kopuşu bizzat Endülüs isminin ifade ettiğini görüyoruz. Müslümanların fethiyle beraber yarımadaya yeni bir din ve yeni kavimler girmiş oldu. Yerli unsurlara, Arap, Berberi ve Mevaliden oluşan yeni unsurlar eklendi. Farklı etnik kökenlerden meydana gelen bu grupları birbirlerine kaynaştıran yegâne bağ, İslam'dı. Yerli halktan Müslüman olanlar müvelled denilen grubu oluşturmaktaydı. Zaman içerisinde nüfusları artmış ve asıl çoğunluğu meydana getirmişlerdir.

Din değiştirmemekle birlikte Arap dil ve kültürünü benimseyen yerli halka ise musta'rabe ismi veriliyordu. Avrupa'nın değişik yerlerinden getirilen kölelerin azat edilmesi neticesi ortaya çıkan bir başka grup da sakalibe idi. Böylece Endülüs, çok farklı etnik unsurlardan meydana gelen bir toplum yapısına kavuştu. Yeni toplum dinî bakımdan Müslümanlar, Hristiyanlar ve Yahudilerden oluşuyordu.

Endülüs şehirleri, genel özellikleri itibarıyla diğer İslam beldelerinde bulunan şehirlerle benzerlikler taşımakla birlikte, coğrafi ve kültürel konumunun getirdiği kendine özgü bir takım ayırt edici hususiyetleri de bulunmaktaydı. Şehirler üç kısımdan oluşmaktaydı. Vasatu'l medine denilen idari birimlerin, çarşıların ve ulu caminin (el-mescidu'l cami') bulunduğu, genelde surlarla çevrili şehir merkezi birinci bölümü oluşturmaktaydı. Şehir merkezinin surlarının dışından başlayan ve rabad denilen dış mahalleler ikinci bölümü oluşturmaktaydı. Bu mahalleri bahçeler takip ediyordu.

Şehir ve kır hayatının en önemli ihtiyacı sudur. Endülüs'te su teknolojileri çok yüksek seviyeye ulaşmıştı. Tarımda sulama amaçlı ve meskûn bölgelerin su ihtiyacının karşılanmasında pek çok yöntem ve teknikten yararlanılıyordu. Şehir- lere su temin etmek için yer altı ve yer üstü su kanalları yapılmaktaydı.

Endülüs şehirlerinde camilerin, hamamların, dericilik ve demircilik gibi sanayilerin ve evlerin su ihtiyacını karşılamak üzere kanallarla taşınan sular sarnıçlarda depolanıyor ve buralardan da gerekli yerlere dağıtılıyordu.

² Endülüs döneminde İber Yarımadasındaki Hristiyanların, yarımadadaki Müslümanların varlıklarını ortadan kaldırma amaçları, ve çabalarına verilen addır. 1492 yılında son Endülüs devletinin yıkılmasıyla başarıya ulaşan Reconquista, İspanyolcada "Yeniden fetih" anlamına gelir.

ENDÜLÜS'TE SOSYAL VE İKTİSADİ YAPI

Yüzey sularının yanı sıra yeraltı sularından da kentsel tüketimde ve sulamada yararlanılmaktaydı. Yeraltı sularından yararlanmada kullanılan tekniklerin başında Türkçede "kerhiz" veya "kariz" denilen Arapça "kanat" adı verilen ve aynı adla (qanat) İspanyolcaya geçen sistem gelmekteydi. Kanat, eğimli yerlerde bulunan yeraltı sularını yatay bir tünel vasıtasıyla yüzeye çıkarmaya yaramaktadır.

Endülüs evleri, dışarıdan bakıldığında sade bir görünümdeydi. Evlerin dış cepheleeri süslü değildi. Az sayıda bulunan pencereler, aile fertlerinin dışarıyı rahat bir şekilde seyredebilmesi için kafesliydi. Evler, birkaç oda, dört köşe bir avlu ve kuyudan ibaretti. Bazen üstte, içerden taş ya da tahta merdiven yardımıyla çıkılan bir ya da iki oda bulunurdu. Bazı evlerin avlularında sabit ya da seyyar bir değirmen bulunabilmekteydi. Bazı fakir ailelerin evleri sadece bir avlu ve bir odadan ibaret olup, yaklaşık elli metrekarelik bir alana sahipti. Öte taraftan dar ve orta gelirli evlerinde oda sayısı birden fazla olsa bile, odaların alanları son derece küçüktü. Eğitim sistemi gelişmiş kabul edilebilir. Ülkenin her yanına yayılmış durumdaydı. Birçok kimse kendi evleri içerisinde okullar kuruyordu.

Medreselerde, Kur'an tefsiri, dini ilimler, felsefe, Arap dili, şiir, tarih, coğrafya, astronomi, matematik ve tıp gibi dallarda eğitim veriliyordu. III. Abdurrahman döneminde, Kurtuba camii yanına kurulan Kurtuba medresesi, büyük bir üne sahipti. İlim ve edebiyatın gelişmesiyle kitaba olan talep de arttı. Parşömen, papirüs ve deriye göre çok daha ucuz olan keten ve pamuktan kâğıt yapım tekniklerinin gelişmesi kitabı yaygınlaştırmıştı. Okuyan insanların sayısının artması, kitap çeşitlerini de arttırdı. Emir ve halifeler, kitap koleksiyonuna büyük önem vermekteydiler. II. Abdurrahman, III. Abdurrahman ve II. Hakem gibi pek çok emir ve halife, muhtelif yerlere gönderdikleri temsilcileri vasıtasıyla değerli kitapları toplamaktaydı. Kendisi de bir ilim adamı olan II. Hakem tam bir kitap tutkunuydu. Temsilcileri İskenderiye, Dimeşk ve Bağdat'ı dolaşarak pek çok kitabı satın alıyor veya istinsah ediyordu. Bu yolla toplanan kitapların sayısı 400.000 cilde ulaşmıştı.

Üretim, tarıma dayanmaktaydı. Sanayi ve ticari faaliyetlerin çoğunu, zirai ürünler ve zirai hammaddelere dayanan mamuller oluşturmaktaydı. Servetin temelinde arazi sahipliği olduğu için, birçok özel mülk sahibi, toplumun varlıklı kesimini oluşturmuyordu. Aynı zamanda küçük toprak sahibi köylüler de vardı. Tarım gibi sanayi ve ticarî hayat da Endülüs şehirlerinde çok canlıydı.

Emeviler döneminde araziler, mülkiyet yönünden bakıldığında devlet (hanedan) arazileri, vakıf arazileri, iktalar ve özel mülkler olmak üzere dört gruba ayrılmaktaydı. Endülüs'te devlet arazilerinin dağılımı ve bunların idari sistemi hakkında söz söylemek oldukça zordur. Zira bu konuyla ilgili fikir yürütmeye yarayacak ilmi doküman çok az bulunmaktadır.

Emir ve halifeler, eğitim faaliyetlerine büyük önem vermekteydi. II. Hakem, Kurtuba'da fakir ve yetim çocuklara eğitim vermek üzere 27 okul inşa ettirmişti.

Doğu'dan birçok âlimin Kurtuba'ya gelmesini sağlamış ve onlara maaş bağlamıştı. İlköğretim, diğer İslam beldeleriyle benzer bir şekilde Kur'an okuma ve yazma, Arapça dil bilgisi ve şiir konularını kapsıyordu.

Emirliğin başlangıcından itibaren Emirler, aileleri ve akrabalarıyla birlikte, en büyük arazi sahipleriydi. Emirliğe ait mülkler musadere, ikta, varislik ve satın alma yollarından biriyle oluşuyordu. Emeviler döneminde vakıflar geniş yer tutmaktaydı. Devlet, vakıf arazilerine özel önem vermekteydi ve vakıfların idaresi için özel bir kurum oluşturmuştu. Vakıflardan sorumlu kurumun başında, kadı bulunmaktaydı. Kadılar, vakıf idaresinin başına gerekli kişileri atamak ve görevden almakla yetkiliydiler. Senenin muhtelif zamanlarında vakıf malları, fakirler ve diğer ihtiyaç sahipleri arasında dağıtılmaktaydı.

İlk zamanlarda dağıtım zamanı belli değildi. Kadı Eslem b. Abdulaziz (ö. 929), vakıf mallarının dağıtımı için muayyen dönemler belirledi. Fakirlerin olduğu gibi hastaların da vakıf mallarından payları vardı. Vakıf arazileri, yalnızca kamu yararı için yapılmamaktaydı. Ferdi maslahatları temin için de vakıf yapılmıyordu. Emirler de bundan istifade ettiler. İkta sistemi, Endülüs'te Amiriler dönemi (m.1002) olarak bilinen zamana kadar bilinmekteydi ve uygulanmaktaydı. İlk dönemlerde Endülüs ordusu Arap ve Berberi kabilelerden meydana geliyordu. Bu kabileler bölge, şehir ve köylerde, kendilerine verilen iktalarda yaşamaktaydılar. Ömer b. Abdulaziz, bölgeye yerleşen Arap kabilelerine, onları orada tutabilmek için geniş iktalar vermişti. Bu iktalar, devlet arazilerinden verilmekteydi. Böylece zaman içerisinde devlet arazileri azalırken, iktalar arttı. İktaların verilmesi nedeni, kişinin şahsına ve toplumsal konumuna göre değişiyordu. Kimi iktalar hibe olarak veriliyordu. Bazısı ise ikta verilen kişiyi, itaat altına almak amacıyla gerçekleştiriliyordu. Endülüs'te halkın özel mülk edinme hakkı bulunmaktaydı. Özel mülkiyet miras, satın alma veya hibe gibi yollarla elde edilmekteydi.

Endülüs'te de temel ekonomik yapı tarıma, yine tarımın tamamlayıcısı olarak görebileceğimiz balıkçılığa ve bunlara ilave olarak ta madenciliğe dayanmaktaydı.

Ticaret ve endüstri gibi diğer faaliyetler, tarımsal üretim kaynaklıydı. Tarım sektörü ziraat, ormancılık, hayvancılık ve arıcılığı içermekteydi.

İberya yarımadasının maden kaynakları açısından oldukça zengin olması, ilk çağlardan itibaren madenciliğin gelişmesini sağladı. Altın, gümüş, bakır, demir ve civa gibi pek çok madencilik türleri Yarımada'da, Roma döneminde gelişmişti. Vizigotlar döneminde ihmale uğrayan madencilik, Araplarla beraber yeniden canlandı. Araplar, eski maden ocaklarının yeniden işletilmesi, yeni maden ocaklarının açılması ve madencilikte yeni tekniklerin geliştirilmesi hususunda büyük çaba harcadılar.

Sanayi, Endülüs ekonomisinin bel kemiğini oluşturmaktaydı. Özellikle hammaddenin bolluğu ve talebin fazla olması birçok yerli sanayi türünün gelişmesine olanak verdi. Sanayi dalları arasında demircilik, dericilik, tekstil, ahşap ve çömlekçilik belirgin bir şekilde gelişme gösterdi. İş gücü oldukça fazlaydı ve bu sektörlerde, çok yüksek miktarda zanaatkâr çalışmaktaydı. Genelde aynı meslek grubundan olanlar, çarşıda bir arada kendilerine ayrılan bölgede çalışmaktaydı. Her meslek grubunun başında kendilerine arif veya emin denilen kişiler bulunuyordu.

ENDÜLÜS'TE SOSYAL VE İKTİSADİ YAPI

Ariflerin görevi, meslek sahiplerini sahi-bu's suk karşısında temsil etmektir. Sanayiler, başlangıçta küçük ölçekte çalışmaktaydı ve ev içi üretim özelliği göstermekteydi. Zanaatkarlar, köylülükten gelişerek bağımsız çalışmaya başlamış özel bir sınıfı oluşturmaktaydı. Kendi sanatlarında uzman kişilerdi. Üretim için gerekli, atölye –genellikle kendi evlerinin bir bölümü oluyordu- hammadde için gerekli sermaye, alet ve edevat gibi tüm ekipmana sahiptiler. Daha çok kendi aile fertleriyle çalışmaktaydılar. Bazen yanlarına kendilerine yardımcı olacak ve aynı zamanda mesleklerini öğretecekleri, sabi denilen çıraklar almaktaydılar. Ürettikleri ürünleri ya bizzat imalathanelerinde ya da pazarda müşterilerine satmaktaydılar.

Günlük ve aylık kazançları belirsizdi. Kurallar çerçevesinde pazarlar, mesleklerle, teknik gereksinim ve taleplere göre bölümlenmekteydi. Bu da küçük çaplı bir şehir sanayiinin gelişmesine yardımcı oldu. Bazen aynı meslekten iki veya üç kişi bir araya gelerek ortaklık yapmaktaydı. Anlaşmalar sermayenin 1/2 'sini, 1/3'ünü veya 2/3'ünü koymak şeklinde oluyordu. Ortaklar aynı işyerinde hisselerine göre çalışıyorlardı. Kâra ve zarara katılım, paylarına göre olmaktaydı. Ortaklıkların kendine has kuralları vardı. Her şeyden önce ortaklar, ilişkilerinde dürüst olmak zorundaydı. Ortaklardan biri, kısa süreli hasta olur ya da çalışamazsa diğer ortak, onun yerine işleri yürütüyordu. Fakat uzun süreli iş bırakma durumunda işi bırakan ortak, kârdan payını alamıyordu. Müşterilerin eşyalarından birine zarar verildiğinde ya da ödünç alınan bir iş aletine zarar verildiğinde, her bir ortak zararın kendi payına düşen kısmını karşılıyordu.

Ortaçağ'da Endülüs şehirleri ticari bakımdan tüm Akdeniz dünyasında tanınmaktaydı. Şehirlerde Endülüslülerin ve yabancı tacirlerin ticaret yaptığı çarşılar bulunmaktaydı.

Bu çarşılarda ağırlıklı olarak iç ticaret yapılmakla birlikte uluslararası ticaret de gelişmişti. Diğer İslam ülkeleriyle kurulan kuvvetli ticari bağlar dış ticaretin gelişmesine yardımcı olmuştur. Kurtuba (Cordova), El-Meriye (Almeria), Malaga ve İşbiliye (Sevilla) gibi şehirler, ticari piyasaların merkezi konumundaydı. Ticari hayatın kalbi çarşılardı. Her şehrin merkez çarşısı, mesleklerin sayısı ve büyüklüğüne göre, çeşitli sayıda çarşının birleşmesinden meydana gelmekteydi. Başkent Kurtuba, Endülüs şehirleri içerisinde en fazla çarşıya sahipti. Diğer İslam şehirlerinde olduğu gibi Endülüs şehirlerinde de çarşılar bir cami etrafında kurulmaktaydı. Kayseriyeler, çarşılar içerisinde önemli bir yere sahipti. Kayseriye, içerisinde dükkânlar bulunan, yollarla bölümlenmiş, dikdörtgen şeklindeki binalara verilen isimdi. Emeviler, ticari bakımdan önemli şehirlere kayseriyeler inşa ettiler. Emevi Kurtuba'sında çok sayıda kayseriye bulunmaktaydı. Köle ticaretinin gelişmiş olması nedeniyle, köle pazarları da kurulmaktaydı.

Endülüs Emevi Devletinin üç hazinesi bulunmaktaydı. Birincisi vakıf mallarının toplandığı ve hazine-i beyti'l mal denilen vakıf hazinesi; ikincisi Emevi ailesine has hazinetu'l hassa ve sonuncusu ise devletin genel hazinesini oluşturan hazinetu'l amme hazineleriydi.

Münzir, vakıf mallarının tek bir merkezde toplanması amacıyla beytü'l mal adıyla vakıf hazinesinin inşasına karar verdi. Vakıf hazinesi, muhafazası kolay olması için Kurtuba camiinin içerisine inşa edildi. Vakıf hazinesinin başına getirilen kişilerin zengin, adil ve güvenilir olması na dikkat ediliyordu. Hazinenin denetiminden, kadı el-camaa sorumluydu. Kadı düzenli olarak hazinenin teftişini gerçekleştiriyordu. Kadı, aynı zamanda vakıf hazinesinin artması için, hazine mallarını işletiyordu. Vakıf mallarının işletilmesi hususunda kadı, fakihlerle istişare etmekte ve yapılan işlemlere onlarda şahitlik etmekteydiler.

Burada bulunan fakihler, hazineye giren gelirlerin neler olduğunu ve nerelere harcamalar yapıldığını bilmekteydiler. Beytü'l malın muhtelif gelirleri bulunmaktaydı. Bunların başında, vakıf mallarından elde edilen gelirler geliyordu. Endülüs'te vakıf sistemi yaygındı. Başta Emevi emirleri olmak üzere pek çok zengin mallarını vakfetmekteydi. Zekât malları, vakıf hazinesinin gelirlerinden sayılmaktaydı. Bunun dışında vefat edip de arkasında mirasçı bırakmayanların mallarıyla, vefatından sonra arkasında eşinden başka mirasçısı kalmayan kimselerin terekesinin kalan kısmı, ölümünden sonra geride mirasçı bırakmayan zimmilerin malları, dinden dönen ve tevbe etmeyenlerin malları da vakıf hazinesine kalmaktaydı. Beytü'l malın, farklı gelir kaynakları olduğu gibi giderleri de muhtelifti. Bunların başında ihtiyaç sahiplerine düzenli olarak yapılan yardımlar gelmekteydi.

Yardımların düzenli olarak dağıtılabilmesi için Halife Hakem el-Mustansır tarafından, Kurtuba Camiinin batı bölümüne, bir daru's sadaka inşa ettirilmişti. Beytü'l mal, ihtiyaç olduğu durumlarda devlete önemli mali yardımlarda bulunmaktaydı. Sınır bölgelerinin imarı, düşman saldırılarının geri püskürtülmesi ve savaşa çıkılması gibi durumlarda kadılar, devlete beytü'l maldan gerekli mali katkıları sağlamaktaydı.

"Beytü'l mali'l hassa adıyla da bilinen hassa hazinesi, saltanat ailesinin mallarını içermekteydi." Hassa hazinesi, Emevilerin Endülüs'teki vakıflarını da kapsamaktaydı. Hazinenin en önemli gelir kaynaklarından biri olmakla birlikte divan tarafından sayımı tam olarak yapılamadığı için, Emevi ailesine ait malların miktarı bilinmemekteydi. Hassa hazinesinin önemli gelirlerinden bir diğeri de Emevilere ait çiftliklerdi.

Emirliğin başlangıcından itibaren, aileleri ve akrabalarıyla birlikte emirler, en büyük arazi sahipleri idi. Ülkenin dört bir yanında Emevi ailesine ait çiftlikler bulunmaktaydı. Çiftliklerin idaresi sahubu'd diya' denilen bir memur tarafından yürütülmekteydi. Çarşı ve pazarlardan alınan vergiler, hassa hazinesinin kaynakları arasında yer alıyordu ve geniş bir yer tutuyordu. Hassa hazinesinin kaynaklarından biri de müstekillat denilen gelirlerdi. Müstekillat, bazı devlet adamlarının mallarına el konulması neticesinde elde edilen mallara denilmekteydi. Emevi emirlerine sunulan hediyeler de hassa hazinesinin kaynakları arasında yer almaktaydı. Endülüs'e gelen yabancı devletlerin sefirleri ve heyetlerinin getirdiği hediyeler, hassa hazinesine gidiyordu. Hassa hazinesi, saraylı bir amirin emri altında çalışan, hazine işlerine vakıf memurlar tarafından büyük bir gizlilikle idare ediliyordu.

Beytü'l mal adı verilen vakıf hazinesini, Emir Münzir b. Muhammed (h. 273-275/m. 886-888) kurmuştur.

ENDÜLÜS'TE SOSYAL VE İKTİSADİ YAPI

Hassa hazinesinden, emirlerin ihtiyaçlarına, saray giderlerine, misafirlerine, hizmetçilerine, maiyetlerine ve muhafızlarına harcama yapılıyordu. Hassa hazinesinin diğer önemli giderleri arasında Kurtuba'ya gelen yabancı sefirlere ve heyetlere verilen hediyeler, devlet adamlarına yapılan ikramlar, şairlere verilen mükâfatlar ve ordu komutanlarına yapılan ikramlar yer almaktaydı. Amme hazinesi, kaynaklarda hizanetu'l mal, el-hızane ya da el-hizanetu'l kübra isimleriyle zikredilmektedir. Amme hazinesinin cizye, haraç, sadaka, öşür, ganimet ve hacizler (musadere) gibi birçok gelir kaynakları bulunmaktaydı. Cizye, devletin görevlendirdiği bir memur ve yardımcıları tarafından, sugur ve bölgelerden toplanarak amme hazinesine gönderiliyordu.

Amme hazinesinin ikinci gelir kaynağını, haraç vergileri oluşturmaktaydı. Haraç, araziler üzerine konulan bir vergi türüydü ve ikiye ayrılmaktaydı. Birinci kısım; sahiplerinin arazilerini terk edip kaçtığı ve Müslümanların savaşı ele geçirdiği araziler. Bu tür arazilerden, geliri amme hazinesine aktarılmak üzere haraç alınmaktaydı. İkinci kısım; halkın terk etmediği ve haraç ödemeleri karşılığında sahiple riyle sulh yapılan araziler. Bunlar da iki kısma ayrılmaktaydı.

Birinci tür arazilerde, arazi mülkiyeti eski sahiplerinin elinden çıkarak, Müslümanların mülkiyeti haline dönüşüyordu. Gayri-müslim sahipleri ise bu toprakları işlemelerinin karşılığında haraç vergisi ödüyorlardı.

İkincisinde ise, toprağın mülkiyeti kendilerine ait kalmakla birlikte haraç veriyorlardı. Haraç miktarları, arazinin ve ürünün türüne göre belirlenmekteydi. Devlet haraç toplamak üzere bir memur tayin etmekteydi. Amme hazinesinin gelir kaynaklarından biri de bazı kuver ve sugur valilerinin gönderdiği mallardı. Emevi devletinin son dönemlerinde isyanların ve karışıklıkların artması üzerine, mali gelirlerin azalması nedeniyle katı' denilen bir tür kelle vergisi konulmuştu ve dönem boyunca amme hazinesinin önemli gelirleri arasında yer alıyordu. Ticaret yapan kimselerin malları üzerinden alınan ve öşür denilen vergi, amme hazinesinin gelir kaynakları arasında yer almaktaydı.

Müslümanlardan çeyrek öşür, zımmilerden yarım öşür ve İslam topraklarına gelerek ticaret yapan harbilerden tam öşür alınmaktaydı. Öşür, amme hazinesinin en önemli gelir kaynaklarından. Amme hazinesinin bir başka gelir kaynağı, mirasçılardan alınan, rusumu'l mevaris adı verilen vergiydi. Yine muavin adı verilen bir vergi alınmaktaydı. Muavin, ihtiyaç zamanlarında devletin vatandaşlardan topladığı vergilere denilmekteydi. Yine savaşa katılmayanlardan alınan merasid, ceza, bizara ve tabl denilen vergiler bulunmaktaydı. Halkın orduya takviye amacıyla verdiği ve nazile, inzal veya takviye ismiyle zikredilen bir vergi türü bulunmaktaydı. Megarim denilen ve Emevi Emirlerinin halka ceza olarak koyduğu vergiler, savaşlardan elde edilen ganimetler, amme hazinesinin gelirleri arasında yer alıyordu. Amme hazinesinin gelirleri arasında yer alan bir diğer vergi türü ise, aynı bir vergi olan mahzeniye vazifesi idi. Bu vergi, hububat olarak teslim edilmekteydi.

Kıtlık dönemlerinde halka dağıtılmak, savaşlarda ordunun ihtiyacını görmek veya ihtiyaç durumlarında satılmak amacıyla halktan aynı olarak alınan hububatlar, silolarda muhafaza ediliyordu ve siloların sürekli dolu bulundurulması zorunluydu. Devlet vergileri, vergi memurları aracılığıyla topladığı gibi bazen de kabale yoluyla toplamaktaydı. Kabele, sultanın veya naibinin, bir bölgeyi, beldeyi ya da köyü, oranın haracı ya da cizyesi karşılığında belirli bir miktarda mal vermesi şartıyla bir kimseye, senelik mukataa olarak vermesidir.

Fethin arkasından, siyasi ve sosyal yapıda meydana gelen hızlı değişime rağmen, paranın değişimi bir anda gerçekleşmedi. Valilik döneminden itibaren Endülüs'te para basılmaktaydı. Fakat aynı zamanda, Roma ve Vizigot paralarıyla birlikte doğudan gelen tacirlerin getirdiği paralar da kullanılıyordu. Paranın dışında, sak denilen yazışmalar yapılmaktaydı. Sak, bir tür çek görevi gören mali bir araçtı. Esnaf arasında mali bedellerin nakli, bu çekler sayesinde gerçekleşmekteydi. Sak, vakfedilen malların yazılarak, kadiya emanet edilmesi gibi başka amaçlarla da kullanılmaktaydı. Nitekim vakıfta bulunacak şahıslar, mallarını kadi yanında saklara yazarak vakfediyorlardı. Süftece veya havale de Endülüs'te kullanılan finans araçları arasında yer almaktaydı.

İSLAM İKTİSAT DÜŞÜNCESİ¹

Prof. Dr. Hakan SARIBAŞ

İslam İktisat Düşüncesinin Takdimi: Bütün toplumlar iktisadi problemlerle karşı karşıyadırlar ve onların çözümünü bulmak hepsinin gayesidir. İktisadi meselelerin nazariye olarak ele alınmasından çok öncesinde iktisadi uygulamalar her zaman oldu. Toplumlar iktisadi problemler üzerinde hem izole biçimde hem de birbirleriyle temas kurarak düşündüler. Temas sonucu fikirlerin birbirlerine yaklaşması bilimlerin gelişmesine ve sürekliliğine temel olmuştur. Pek çok müellife göre iktisadi düşünce, tarihi olarak pek çok aklın ürünü olarak geliştiğinden insan bilgisinin kümülatif olarak birikmesinden meydana gelmiştir. Modern ekonomik analizin kökenlerinin bilinenden çok öncesine dayandığı konusunda mutabakat oluşmaya başlamıştır.

İktisadi düşünce üzerinde araştırmalarda bulunanların iktisadi düşüncenin tarih içerisinde evrilmesinde bir boşluk bıraktıkları gözlenmiştir. Bu boşluktan rahatsızlık duymadıkları ve ciddi olarak ilgilenmedikleri de müşahade edilebilmektedir. Bu boşluk iktisadi düşünce tarihi müelliflerinin İslam Âlimlerinin iktisat üzerindeki katkılarını görmezden gelmesi sebebiyle oluşmuştur. Onlar Yunan filozofları, Roma hukukçuları ve yöneticileriyle başlarlar. Ayrıca, erken Hristiyanlık dönemindeki bazı Hristiyan yazarların görüşlerine de yer verirler. Daha sonra birden bire Avrupa'nın karanlık çağını/dönemini atlayıp Skolastik doktorlarla, ortaçağın son dönemiyle devam ederler. Atlanan, hiç bahsedilmeyen, ilgilenilmeyen bir 5 (beş) yüzyıllık süre vardır. Bu devir İslam Medeniyetinin o zaman bilinen dünyada hüküm sürdüğü bir devirdir.

Eğer bilgi/bilim, zaman içerisinde birikerek, birbirine eklenerek, domino taşlarının birbirine dokunması misaliyle artıyorsa, ilerliyorsa o zaman Yunan filozofları, Roma hukukçu ve devlet adamlarıyla skolastik doktorlar arasındaki gelişme, ilerleme nasıl oldu? Bu beş yüzyılın ilavesine, eklemesine ne oldu? Bununla neden ilgilenmiyorlar? Joseph Schumpeter, 'İktisadi Analizin Tarihi' adlı eserinde bu 'BÜYÜK AÇIK' dan bahsetmiştir. Nejatullah Siddiqi ve Joseph Spengler'de aynı konuya değinmişlerdir.

İslam İktisadının modern dönemdeki gelişimi 20. Yüzyılın ikinci çeyreğinde başlamıştır. Mazideki İslam Âlimlerinin katkıları üzerinde yapılan çalışmalar ve eserler bu dönemdeki gelişmelerden biridir.

İslam âlimlerinin iktisadi düşünceye katkıları konusunda bilinen ilk eser Muhammad Zaki Salih'in 1933 yılında Arap dilinde neşrettiği "al-Fikr al-Iqtisadi al-Arabi fi'l-Quran al Khamis 'Ashar" (Onbeşinci yüzyılda Arap İktisadi Düşüncesi) dir. Salih bu eserinde İbn Haldun, Makrizi ve Biruni'nin iktisadi fikirlerini ele almaktadır. Salih'den sonra Muhammad Yahya al-Hashimi'nin 1937 yılında yazdığı Arapça makale "Nazariyyat al-Iqtisad 'ind al-Biruni" (Biruni'nin İktisadi Görüşleri) gelir. Aynı yıl Urdu dilinde Syed Mubarriz al-Din Rif'at'ın yazdığı 'Ibn Khaldun's Views on Economics' (İbn Haldun'un İktisada Dair Görüşleri) adlı eseri gelir.

¹ Ders sunumu esas itibarıyla Abdülazim Islahi'nin çalışmalarından hazırlanmıştır.

İSLAM İKTİSAT DÜŞÜNCESİ

İngilizce yazılan ilk makale 1941 yılında Abdul-Qadir'in yazdığı "The Social and Political Ideas of Ibn Khaldun" dur (İbn Haldun'un Sosyal ve Siyasal Fikirleri). Konu hakkında ilk doktora tezi Kahire Üniversitesi tarafından 1944 yılında Muhammad Ali Nash'at'a 1944 yılında 'al-Fikr al-İqtisadi fi Muqaddimat ibn Khaldun" (İbn Haldun'un Mukaddimesinde İktisadi Düşünce) adlı eseriyle verilmiştir. 20. yüzyılın ilk yarısında İslam'da iktisadi düşünce konusunda verilen eserler ağırlıklı olarak Arap ve Urdu dillerinde yazılmıştır. Müellifler genellikle konunun uzmanları olmadığından ve bir kaç dışında İngilizce yazılmadığından bunlar Ana akım İktisat tarafından fark edilmemişlerdir. İslam İktisat Düşüncesinin Gelişimindeki Aşamalar: Başlangıç noktası: Vahyedilen bilgi, İslam İktisadının tarihi Kur'an ve Sünnetle başlar. İktisadi öğreti ve prensipler ihtiva ederler. Düşünce insan aklının ürünü iken, Kur'an ve Sünnet vahiydir. İslam Âlimleri çalışmalarında Kur'an ve Sünneti temel ve başlangıç noktası olarak almışlardır.

Kendi akıllarını bu temeller üzerinde kullanmışlar ve karşılaştıkları iktisadi problemlere Kur'an ve Sünnet 'in inşa ettiği dünya görüşü çerçevesinde çözümler bulmaya çalışmışlardır. Dolayısıyla, İslam İktisadının (ve Medeniyetinin) özgün bilgi teorisi vardır. Bu dönem Yunan-İslam fikirlerinin Avrupa'ya tercümeler ve diğer temaslarla geçtiği devirdir.

BİRİNCİ AŞAMA: İktisadi fikirler İslam'dan çok önceleri vardı. Yunan fikirleri Ananevi İktisadın kurucu fikirleri olarak kabul edilir. Bu ilk devrinde İslam İktisat düşüncesi harici fikirlerden etkilenmemiştir. Tercüme faaliyetleri de yoktur. İslam'ın kaynakları olan Kur'an ve Sünnet ayrıntılı iktisadi öğretiler ve umdeler/prensipier ihtiva ettiğinden harici kaynaklara yönelme ihtiyacı olmamıştır. Dolayısıyla birinci aşama dâhili/iç kaynaklara (Kur'an ve Sünnet) dayanmaktadır. Kur'an öğretileri sayıca birkaç adetle sınırlı ve spesifiklerdir. Kur'an çoğunlukla umdeler verir ve bunlar çerçevesinde aklın kullanılmasını ve uygulanmasını tavsiye eder. Bu durum İslam âlimlerinin yeni meseleleri çözmek için kurallar meydana getirmesine imkân vermiştir. Fıkıh Usulü vb. Metotları önce Kur'an ve Sünnete müracaat etmeden oluşur, bir şey bulamadıkları takdirde kıyas ve diğer akıl yürütme kurallarını uygulayarak yeni meseleyi çözmeye çalışırlar. Zaman içerisinde okullar / ekoller oluşmuştur. İsimleri kurucu liderlerine atfedilerek konmuştur. Maliki, Şafi, Hanefi ve Hanbeli. Hicri ilk 300 yıl içerisinde meydana gelmişlerdir. Onlar İslam'ın temel kaynakları üzerinde yetkin oldukları ve harici etkilerden etkilenmedikleri için büyük bir kabul görmüşlerdir.

İslam İktisat Düşüncesinin gelişimindeki ilk aşama 'inşa devri' olarak adlandırılır ve Hicri 11-100 / Miladi 632-718 yılları arasını kapsar. 718 Sahabeler devrinin sonu olarak görülür. İkinci aşama 'Tercüme Devri' olarak adlandırılır ve Hicri 2-5. / Miladi 8-11. yüzyılları kapsar. Üçüncü aşama 'Tekrar Tercüme ve Geçiş Devri' olarak adlandırılır ve Hicri 6-9 / Miladi 12-15. yüzyılları kapsar.

Müslümanların günlük iktisadi meselelerini de çözmek için çalıştıklarından analizleri iktisadi analizler kapsamındadır. O dönemdeki İslam iktisadi onların hukuki analizlerine çok şey borçludur. İktisat konuları üzerinde yazmalar ve peygamber efendimizin ve ashabının mali/finans konuları üzerindeki tutumunun ortaya konması birinci aşamanın sonu ile ikinci aşamanın başlarında lider İslam hukukçuları ve muasırları tarafından gerçekleştirilmiştir.

Ebu Yusuf'un Kitabü'l Haraç, Muhammad Şeybani'nin Kitabü'l Kesb'i bu dönemde yazılmıştır. İslam âlimleri bu dönemde tam olarak İslami ilimler üzerinde odaklanıp ve onları geliştirmeye çalışmışlar ve dolayısıyla yabancı kaynaklardan istifade etmemişlerdir. Dolayısıyla, bu dönemde iktisadi düşüncenin gelişmesi tam anlamıyla Kur'an ve Sünnet 'den alınan ilhamlarla olmuştur. İKİNCİ AŞAMA: Tercüme Devri. Bu dönemde Yunan Düşüncesine ait eserler Yunancadan Arapça 'ya tercüme edilmiş ve İslam âlimleri onları öğrenip onlardan istifade etmişlerdir. Tercüme faaliyetleri Hicri ilk yüzyılda başlamış olmasına rağmen Müslümanlar tarafından etkisinin hissedilmesi sonraki iki yüzyılda olmuştur.

İlk tercüme/geçiş Hz. Ömer (ra) zamanında olmuştur. Halid bin Velid Hz. Ömer (ra)'a Suriye'deki yöneticilerin divan müessesine sahip olduğunu ve divanın kullanılmasının iyi olacağını tavsiye etmiştir. Hz. Ömer (ra) tavsiyeyi kabul etmiştir. M. 640. (İbn Haldun). Halife Abdulmalik b. Mervan Pers ve Bizanslılar tarafından uygulanan divanın tercüme edilmesini emretmiştir.

Halid b. Yezid, Hindistan, Pers, Roma ve Yunan klasiklerinin tercüme edilmesine teşebbüs etmiş ama iç karışıklıklar sebebiyle yapılamamıştır. Hakiki manada tercümeler Halife Memun zamanında Beytü'l Hikme kurulmasıyla başlamıştır. Hint, Pers ve Yunan kaynakları tercüme edilmiştir. 9.cu yüzyılın sonuna doğru âlimler tercüme edilen kaynakları biliyorlardı ve onları değerlendirmeye, ilaveler yapmaya, şerh ve yorumlarla onları ilerletmeye başlamışlardır. Benzer yeni ürünler ortaya koymuşlardır. Eflatun-Devlet, Farabi-Faziletli şehir. Tıp, Astronomi, Sanat-Felsefe, Devlet ve Ekonomi idaresi tercüme sahalarını oluşturmaktaydı. İslam âlimleri üzerinde tercümelerin etkisi üç gruba ayrılabilir: A) Yunan fikirlerini toptan ret edenler: Bu gruptakiler güvenli ve rahat bir hayat için İslami bilgi geleneğinin yeterli olduğunu iddia ediyorlardı. Bu yabancı kaynaklar insanların kafalarını karıştıracak ve onların yoldan çıkmasına sebep olacaktır.

Bu grup 'gelenekçiler' ve 'muhaddisler' olarak adlandırılmıştır. B) Kelamcılar: Bu gruptakiler fikirleri, 1- yararlı ve kabul edilebilir olanlar, 2- İslam akidesi ve umdeleriyle çelişik olanlar diye ikiye ayırmıştır. 2.ci gruptaki fikirleri eğer mümkünse İslam'ı esas alarak İslam'la sentezlemeye çalışmışlardır. Kelamcılar, İslam Skolastikleri, Skolastik teologlar, veya Mutakallimun olarak adlandırılırlar. Gazali, Fahreddin Razi, ve Maverdi ilk akla gelen isimlerdir. C) İslam Filozofları: Bu grup Yunan fikirlerinden ve felsefesinden derin olarak etkilenmiştir. Yunan fikirlerini destekleme ve onları yayma konusunda aşırı gittikleri düşünülmüştür. Garip felsefi fikirlere bile uyum sağlaması için o fikirler çerçevesinde İslam'ı yorumlamaya çalışmışlardır.

İSLAM İKTİSAT DÜŞÜNCESİ

İslam filozofları veya Hükema olarak adlandırılırlar. İbn Sina, İbn Tufeyl, ve Nasreddin Tusi bu gruptandır. Hukema, oikonomia'ya 'ilm-i tedbir-i menzil' olarak tercüme etmişlerdir. Yunan felsefesinin üç dalından biridir. Ethics (ilm-i ahlak) ve politics (ilm-i siyaset) diğer iki dalını oluşturur. İslam âlimleri bu ilk dalı çok ilerletmişler, ona piyasa, fiyat, para, arz, talep olgularını ilave ve inşa etmişlerdir. D) Sufiler veya Ehl-i Tasavvuf: İrfan devri hariç Tasavvuf'un evrildiği son dönemde 'Dünya'dan Kaçma' tavrı hâkim olmuştur. Bu tavrın kaynakları olarak Neo Platonculuk, Pers ve Hint etkisi gösterilir. ÜÇÜNCÜ AŞAMA: Tekrar Tercüme ve Geçiş Devri İslam iktisat düşüncesindeki bu aşama İslam ilimlerinin ve Yunan-İslam ilimlerin Arapça'dan Latince ve diğer Avrupa dillerine tercüme edilmesinden oluşur.

Hicri 4.cü yüzyılın sonunda Bizans'ın başkettiği İstanbul'da Arapça'dan Yunan diline tercümelerin olduğu bilinmektedir. Daha sonraları bu tercümeler hızlanarak artmıştır. Dolayısıyla, Batı Rönesans'tan önce İslam Dünyasından gelen bilimleri tercüme edip öğrenmiştir. Yunan düşüncesi Batılılardan çok önce Müslümanlar tarafından öğrenilmiş, tartışılmış, analiz edilip geliştirilmiştir. Arapçadan yapılan tercümelerde entelektüel, felsefi ve pragmatik-pratik bilgilerin tercümesine öncelik verilmiştir. Muhaddislerin çalışmalarına ilgi göstermemişlerdir. Onların ki tercüme edilmemiştir. Kelamcıların çalışmaları ilgi görmüştür. Özellikle Gazali'nin ihyası. Asıl ilgi Hükema, tıp ve bilim adamları ve sosyal düşünürlerin eserlerine olmuştur.

Değer Teorisi, Piyasa ve Fiyatlama; İslam Âlimleri arasında, en azından mutakallimun ve Hükema, Yunan eserlerinin tercümelerinden istifade etmişlerdir. Bu istifadelerden önce onlar pek çok iktisadi fikirler geliştirmişler ve onların politika uygulamalarını müşahade etmişlerdi. Özgün bir iktisadi fikirler vardı. Kendi özgünlüklerini Yunan fikirleriyle kaynaştırmaları onlara iktisadi fikirlerini ilerletme imkânı verdi. Sadece Yunan fikirlerini geliştirmekle kalmadılar, yeni fikirler ileri sürdüler.

Değer Teorisinin Unsurları ve İslam Âlimleri: Değer teorisi Adam Smith'ten (1723-1790) beri artan bir önem kazanmıştır. Adam Smith 'emek değer teorisini' 'değerin üretim teorisinin maliyeti' ile karıştırmıştır. Ricardo (1772-1823) Smith'in tutarsızlığını/karıştırmasını düzeltmeye çalışmış fakat başarılı olamamıştır. Marx (1811-1889) geliştireceği sömürü teorisini açıklayabilmek için analizinde Smith ve Ricardo'nun emek değer teorisini temel almıştır.

Marjinalist okul bu sefer talep tarafına yönelmiş ve klasiklerin emek değer teorisine alternatif olarak 'faydaya dayanan değer' teorisini takdim etmiştir. Klasikler üretim/ arz tarafından bakarken, marjinalistler talep tarafından bakmışlardır. Neo-Klasikler değer üzerindeki bu tartışmaya son vermek için talep ve arzı bir araya getirerek değeri arz ve taleple birlikte açıklamışlardır. Değer konusundaki yapılan bu tartışmaların ana unsurları Smith'ten çok önceleri vardı. Değerin belirlenmesinde rol oynayan talep ve arz güçlerinde detaylı olarak bahsedilmiştir. Yani değeri belirleyen unsurlar Smith'le başlamadı. Marjinal Faydaya Dayanan DEĞER: Terminolojiyi kullanmaksızın İslam alimleri 9.cu yüzyıldan itibaren marjinal fayda temelli değerden bahsetmişlerdir.

İmam-ı Azam Ebu Hanife "Fakir bir adam kendisi için bir dinara çok yüksek bir değer atfeder, zengin adam ise zenginliği sebebiyle yüzlerce dinara aynı değeri atfetmeyebilir" demiştir. Benzer bir görüş el-Cüveyni tarafından da ifade edilmiştir. Şeybani 'faydasızlıktan' bahsetmiştir. "Bir kişi kendi faydasını temin etmek için yer. Fakat tam doyduktan sonra artık fayda yoktur, aksine zarar/faydasızlık vardır". (Şeybani). Faydanın öznel değeri İbn el-Cevzi tarafından en iyi şekilde ifade edilmiştir. "Gıda ve içeceklerden elde edilecek tatmin/zevk kişinin ne kadar aç ve susuz olduğuna bağlıdır. Aç ve susuz kişi kendi doğal tatmin seviyesine eriştiği zaman onu tekrar yemeğe ve içmeye zorlamak acı verici olacaktır." (el-Cevzi) Sonuç olarak açıkça anlaşılmaktadır ki bu alimlere göre bir nesnenin değeri sübjektiftir bir şeydir ve azalan marjinal faydaya tabidir. Dimeşki, azalan marjinal fayda sebebiyle bir kişinin, başka ihtiyaçlarını göz ardı ederek bir ihtiyaç üzerinde çok fazla harcama yapmasını akılsızlık/irrasyonel olarak nitelemiştir.

Değer-üretim teorisinin maliyeti: İbn Teymiye'ye göre değer, 'sermaye ve emeğin her ikisinden elde edilen artıştır'. 'Bu iki faktörden elde edildiği için onlar arasında bölüştürülmelidir.' İbn Teymiye'nin diğer ifadelerinde 'değerin kullanılan tüm faktörlerden yaratıldığı' anlaşılmaktadır. Bu faktörler olarak toprak, su, hava, hammadde, emek ve sermayeyi saymıştır. Dolayısıyla, İbn Teymiye değeri üretim maliyetine dayandırmıştır. Emek Değer Teorisi: İbn Haldun karı, emekten elde edilen değer olarak görür. Baec'e göre de İbn Haldun, 'her ürünün değeri emeğin ona harcadığı iş kadardır' görüşünü ileri sürmüştür. İbn Haldun emek değer teorisini klasiklerin ifade ettiği noktaya kadar getirmiştir. Piyasa ve Fiyat: İslam, ana geçim kaynağı ticaret olan bir topluluğa inmiştir. Onlar piyasanın pratik işlemlerini biliyorlar ve problemlerini yakinen müşahade ediyorlardı. Piyasada talep ve arz kuvvetleri işlemekteydi ve Müslüman âlimler arz ve talep kuvvetleri hakkında derin bir kavrayışa sahiptiler. Talep, Arz ve Fiyatlar: Peygamber efendimiz zamanında fiyatın otorite tarafından sabitlenmesi istenmiş ve efendimiz (sav) bunu reddetmiştir. Fiyatın piyasa içerisinde gönüllü işlemlerle arz ve talebe göre şekillenmesini onaylamıştır.

Arz ve talep kuvvetlerine rolünü vurgulayan ilk âlim hukukçu İmam Şafi'dir. "Bir malın değerindeki her değişimde fiyat değişikliği meydana gelir. Bu değişiklik insanların malı alma konusundaki gönüllülüklerinin artmasından veya azalmasından ve malın mevcut miktarının az veya çok olmasından kaynaklanır.

İSLAM İKTİSAT DÜŞÜNCESİ

” (İmam Şafi). İyi veya kötü mahsul sebebiyle oluşan fiyat hareketi hakkında İbn Mukaffa açıklamalarda bulunmuştur. Başka bir analiz Ebu Yusuf tarafından yapılmıştır: ‘Ucuzluk veya pahalılık konusunda açıklık/kesinlik yoktur. Ucuzluk veya pahalılık Allah tarafından belirlenir. Bilinen kesin bir prensip yoktur. Ucuzluk gıdanın bol olmasından dolayı değildir, pahalılıkta kıtlığın olmasından dolayı değildir. Onlar Allah’ın emri sebebiyledir. Bazen gıda çok bol olmasına rağmen pahalı, bazen de kıt olmasına rağmen ucuz olabilir.’ Ebu Yusuf fiyatın oluşmasında arz ve talebin dışında rol oynayan başka faktörlerin olduğuna emindir ama onlardan söz etmemiştir.

El Cahız, ‘et-Tebessur bi’t-Ticâre’ adlı eserinde: ‘Bilgi dışında miktarı artan her şeyin fiyatı ucuzlar. Bilginin miktarı arttıkça kıymeti artar’ demiştir. Kadı Abdulcebbar arz ve talep kuvvetlerinden bahsetmiştir ve onların nihai hareket ettiricisi olarak da Allah (cc) olduğunu söylemiştir. Piyasadaki fiyat hareketlerini de arz ve talepten kaynaklanan değişiklikler ve bazı insanların manipülasyonundan doğan değişiklikler diye ikiye ayırmıştır. İkinci türü engellemek için müdahaleyi tavsiye etmiştir. Cüveyni, fiyatın talep ve arzın artması veya azalması tarafından belirlendiğini ve ferdin kontrolü dışında olduğunu ifade etmiştir. Dolayısıyla, ferdin fiyat yapıcısı değil fiyat alıcısı olduğunu belirtmektedir. Gazali, karların ve fiyatların belirlenmesinde gönüllü ticari faaliyetlerin etkilerini ve talep ve arza dayanan piyasanın oluşumunu detaylı olarak takdim etmektedir. Ona göre karşılıklı gönüllü değişim bölgeler ve kaynaklara göre ihtisaslaşmayı zorunlu kılar.

Ticari faaliyetler değer katar (katma değer yaratır) ve piyasada çıkar amaçlı katılımcılar kar amacı güden araçlar ve tacirleri yaratır.

Dimeşki, arz ve talep tarafından belirlenen fiyatın medyan fiyat veya adil fiyat olacağını söylemektedir. Medyan Fiyat’tan yüksek veya düşük olan fiyatlara hususi isimler vermektedir. Sabit medyan fiyatın sürekli olarak cari olmasını istemektedir.

İbn Teymiye, ‘Fiyatlardaki artış veya düşme her zaman bazı fertlerin zulümleri sebebiyle olmaz. Bazen üretimdeki bir kıtlık/eksiklik veya talep edilen malların ithalatında bir azalmayla gerçekleşebilir. Eğer malın arzu edilmesi artarken malın miktarı azalırsa fiyat yükselir.’

Aynı şekilde, malın hazır olan miktarı artar ve arzu edilmesi azalırsa fiyat düşer. Kıtlık veya bolluğun meydana gelmesi sadece bazı fertler yüzünden değildir. İnsanların kalplerindeki arzuyu (zevkleri/tercihleri) yaratan Allah-u Teâlâ’dır’. İbn Teymiye’nin bu ifadeleri kendi zamanında görülen bazı fertlerin manipülasyonu sonucunda fiyatlardaki artış üzerinedir. İbn Teymiye İslam’da hisbe kurumu adlı eserinde piyasa güçlerinin bu sefer ayrı ayrı hareketleri sonucunda fiyattaki değişimlerden bahseder. Yani bu güçler ona göre aynı anda hareket edebileceği gibi diğeri sabitken öbürünün hareketi biçiminde de olabilir.

İbn Teymiye'nin fiyat mekanizmasını ele alış tarzındaki açıklık ve berraklık ona müstesna bir durum kazandırmaktadır. Diğer İslam âlimlerinde fiyat mekanizması hakkında bu kadar açık ve net ifadeler görülmez. İbn Kayyım hocası İbn Teymiye ile aynı fikir çizgisinde yer alır ve onu takip ederek yeni ilavelerde bulunur. İbn Teymiye ile beraber anılabilecek diğer isim İbn Haldun'dur. Arz ve talebin pek çok belirleyeceği olduğunu ifade eder. Talebin belirleyicisi olarak farklı gelişme ve medeniyet seviyesinde olanların satın alma gücüdür. Aynı zamanda talep tercihler/zevkler tarafından belirlenir. Ona göre arz, kira, ücretler, harçlar, kar üzerindeki vergiler, depolama riskleri ve kar beklentisi gibi üretim maliyetlerinden etkilenir. 'Makul kâr ticareti artırır, çok düşük kar tacirler ve üreticilerin şevkini kırar. Çok yüksek kar ise talebi azaltır.' (İbn Haldun). Fikirlerini desteklemek için ülkelerden deliller verir. Böylece o uygulamalı iktisadın bir misalini sunar.

Piyasa Eksiklikleri ve Fiyat Kontrolü: İslam âlimleri fiyat mekanizması ile piyasa işleyişini entelektüel bir faaliyet veya akademik bir iş olarak tartışmamışlardır. Onlar piyasayla, piyasadaki anormal fiyat yükselişleri sonucunda piyasa oyuncularına adalet arayışı olarak ilgilenmişlerdir. Adaleti tesis için politika teklifleri sunmuşlar, müdahale önerip piyasa oyuncuları arasındaki haksızlıkları önlemeye çalışmışlardır. Peygamber efendimizin teklifi sebebiyle pek çok İslam âlimi piyasadaki fiyat kontrollerine karşı çıkmış ve fiyat kontrolü İslam hukukçuları arasında tartışmalı bir konu olarak kalmıştır.

'Eğer insanlar mallarını toplumda kabul edilen bir şekilde satıyorlar ve adaletsizlik yapmıyorlarsa, o zaman malın miktarındaki bir düşüş veya nüfustaki artış sebebiyle fiyatın yükselmesi Allah'ı Teâla sebebiyledir'. İbn Teymiye piyasanın şahsi olmayan doğasını ifade etmektedir.

Fiyat kontrolünün arzu edilenin tam aksine bir durumla sonuçlanacağı belirtir. Dış tacirler mallarının arzularının hilafına daha düşük satılmasına razı olmayacaklarından piyasaya getirmeyeceklerdir. Mahalli tacirlerde stok imkânlarından yararlanarak onları gizleyeceklerdir. Net sonuç ilave kıtlık mevcut durumun kötüleşmesidir. İhtiyaç sahibi müşterilerin talebi karşılanmadığından fiyat yükselme eğilimine girecektir. Dolayısıyla fiyat yükselecek ve her iki taraf zarara uğrayacaktır. İbn Teymiye'ye göre peygamber efendimiz (sav) ekonomik faktörler karşı olduğundan fiyatı sabitlememiştir. Genel bir kural değildir. Peygamber efendimizin farklı durumlarda 'adil fiyat' sabitlemesi yaptığını belirtmiştir. İslam âlimleri 'eşdeğer fiyat' veya 'adil fiyat' kavramlaştırmalarına sahiptirler. Adil fiyat Yunan filozoflarından alınmamıştır. Kaynağı özgün olarak Peygamber efendimiz (sav), halifeler Hz.Ömer (ra) ve Hz. Ali (ra)'dır. İbn Teymiye'nin yorumuna göre adil fiyat rekabetçi piyasa güçlerinin oluşturduğu fiyattır.

İSLAM İKTİSAT DÜŞÜNCESİ

Böyle bir piyasanın birkaç özelliğinden bahseder. Fiyat eğer piyasa güçleri tarafından belirleniyorsa o zaman devlet müdahalesine gerek yoktur. Piyasa eksiklikleri (günümüz kavramlarıyla monopol, oligopol, monopson) söz konusuysa devlet müdahalesi olmalıdır. İbn Habib, piyasa eksiklikleri durumunda fiyat kontrolü için komite kurulmasını teklif etmiştir. Ona göre imam piyasanın taraflarının temsilcilerini toplantıya çağırır. İmam ve piyasa temsilcilerinin müzakereleri sonucunda kararlaştırılan fiyatın uygulanmasını teklif eder. Anlaşma olmadan fiyatın tespitini istemez.

Üretim ve Bölüşüm: Üretim: Kur'an iktisadi faaliyetlerde bulunmayı Allah'ın fazl-u kereminden nasibini aramak olarak kabul eder. (Kur'an 62:10 ve 73:20). Peygamber efendimizde bir bitki ekmenin iyi bir amel olduğunu bildirir. İslam âlimleri Kur'an ve Sünnetin rehberliğinde iktisadi faaliyette bulunmaya çok büyük önem verirler. Şeybani iktisadi faaliyetleri dört grup altında toplamıştır: 1-Hizmetler, 2-Ziraat, 3-Ticaret ve 4-Sanayi. 14yy. Âlimi el-Vasabi gelir getirici temel faaliyet kaynaklarını üçe ayırmıştır: 1- Ziraat, 2-Sanayi, 3-Ticaret. Gazali ise beşe ayırmıştır: 1-Çiftçilik (insanlar için gıda temini), 2-Hayvancılık, 3-Avcılık, 4-Dokumacılık, 5-İnşaat. Gazali aynı zamanda başka bir grupta daha yapar: Temel (ziraat), ikincil (imalat), üçüncül (hizmetler). Ananevi olarak İslam âlimleri ticarete daha çok önem verirler. ('Rızkın 10'da 9'u ticarettedir' hadis-Gazali). Arap yarımadasında ana geçim kaynağıydı. Şeybani, İbn Abi el-Rabi, İbn el-Hacc, Necmeddin el-Razi vb. ziraata daha fazla önem verirler. Ziraata daha fazla önem vermemelerini ticaret ve sanayi öncesi bir faaliyet olduğundan, onlara imkân vermesiyle onların kaynağı olmasıyla açıklarlar. İbn Haldun'da ziraatı önemli bir zanaat olarak görür.

Ziraatı, geçimini sağlamak için zayıf bedevilerin yaptığı iş olarak tasvir eder. Şehir halkı veya lüks içerisinde yaşayanlar ziraat yapmaz.

İslam âlimleri arasında etkinlik temelli üretim kanunları görülmez. Fakat üretim sürecini ilgilendiren pek çok yakın fikirler bol miktarda bulunur.

Üretim faaliyetleri arasındaki ilişki, emeğin ihtisaslaşması ve işbölümü, beşeri sermaye rolü. Sanayilerin bağımlılığı ve İrtibat Kanalları: Sanayilerin bağımlılığı ve aralarındaki irtibat ilk defa Şeybani tarafından ele alınmıştır. Gazali ise daha açık hale getirip ilerletmiştir: 'Çiftçi buğday yetiştirir, değirmenci buğdayı una çevirir, fırıncı da undan ekmek üretir' (Gazali) Nalbant (demirci) çiftçinin ekim yapabilmesi için aletler üretir, dülgere (doğramacı, marangoz) Nalbant'ın çalışması için başka aletler üretir. Benzer ilişkiler üretim faaliyeti yapan herkes için geçerlidir'. (Gazali) Dimeşki, 'sanayiler birbirlerine bağımlıdır. İnşaatçı dülgere, dülgere de Nalbant'a ihtiyaç duyar. Demir işçileri maden işçilerine, maden işçileri de müteahhitlere ihtiyaç duyar'. Ortaklık ve İşbölümü: Karşılıklı bağımlılığın tabii sonucu ortaklık ve işbölümdür. Hemen hemen bütün mütefekkirler bu iki mevzu üzerinde mutabıktırlar. Sadece iki mütefekkirin görüşünü ele alalım: İşbölümü hakkında Gazali'nin, ortaklık hakkında İbn Haldun'un görüşleri. 'Bir dilim ekmek nihai haline varabilmek için belki binden fazla kişinin yardımından geçmek zorundadır. Smith'te gördüğümüz işbölümü konusundaki toplu iğne misalinin aynısını Gazali'de görmekteyiz.

(Smith'ten 700 sene önce). İbn Haldun'un Mukaddime'de ortaklık ve işbölümünün faydalarından bahsetmektedir. İşbölümünün piyasayla sınırlı olduğunu ifade etmektedir. İşbölümünün yüksek miktarda üretimi mümkün kıldığını çok açık bir biçimde söylemektedir. Bölüşüm Ekonomisi: Üretim ve bölüşüm insanoğlunun iki ana problemidir. İktisatçılar arasında hangisinin daha önemli olduğu konusunda ihtilaf vardır. Bölüşüm iki türdür: 1- Fonksiyonel (üretim sürecinin bir sonucu) ilk bölüşüm, 2- Şahsi bölüşüm (yeniden bölüşüm). İslami sistemde 2.cisinin üzerinde daha fazla durulmuştur ve ayrıntılı olarak temel kaynaklarda yer alır. İslam âlimleri de onu ayrıntılı olarak incelemişlerdir. Ana akım iktisat fonksiyonel bölüşüme daha fazla önem atfetmiştir. İslam âlimlerinin fonksiyonel bölüşüm konusundaki görüşleri: Kar: İslam âlimleri faizi (sermayenin belli bir süre ödünç verilmesinin karşılığı) üretim faktörlerinin bir ödülü olarak kabul etmez ve onu dışlarlar. Faizin belirlenmesi İslam âlimleri arasında tartışılmamıştır. Çünkü illegaldir. Üretim faktörlerinin ödülünün piyasada belirlenmesi, onun piyasaya bırakılması tercihinde bulunmuşlardır. Fakat iktisadi oyunun adil olmasını, piyasadaki zayıf tarafın hakkının gözetilmesini vurgulamışlardır. İslam âlimleri arasında anormal kar olgusunun varlığını müşahade ediyoruz.

Gazali'ye göre kar, malın satış fiyatının %5 ile %10 arasında olmalıdır. Küçük bir kar oranına razı olan sürümden yüksek miktarda kazanç elde edebilecektir.

İbn Teymiye'de müteşebbislerin cari kabbullere göre kar elde edebileceğini, kar oranı belirlenirken de şevklerini kırarak kadar az olmamasını, aynı zamanda müşterilerin ilgisini kesecek kadar da yüksek olmaması gerektiğini belirtmiştir. Anormal miktarda olan sömürü karına açıkça karşı çıkmıştır. İnsanların piyasa şartlarından habersiz olmasından yararlanılarak elde edilen karı meşru görmemiştir. Karı maksimize eden fiyat farklılaştırmasına karşıdır. İslam âlimlerinin ifadelerinde karın riskle ilişkilendirildiği görülmektedir. Gazali, tüccarlar kar elde etmek için türlü zorluklar çektiğini ve seyahatlerinde risklere maruz kaldıklarını ifade etmektedir. İbn Teymiye, ortaklıklarda, ticarete ve seyahatte risk bulunur demektedir. İbn Kayyım'a göre, ticari risk kar elde etmek için malı düşük fiyattan alıp yüksek fiyatta satma riskidir. İbn Kudame'ye göre, eğer kişi kaybetme riskine katlanıyorsa o zaman karı bölüşme hakkına da sahiptir. İslam hukukçuları net karı bulmak için brüt kardan çıkarılacak maliyetlerden geniş bir şekilde bahsetmişlerdir. Ücretler: İslami sistemde ücretler piyasa güçlerinin serbestçe işlemesiyle belli olur. Fakat adil ücret'in korunmasına önem verilmiştir. İbn Teymiye, ücretlerin belirlenmesinde detaylı açıklamalarda bulunur. Bazı kavramları kullanır: İşgücü piyasasında fiyatlama, eşdeğer ücret, mal piyasasında fiyatlama, eşdeğer fiyat. İtirazlardan beri olmak için ücretler fiyatlar gibi tamamen tanımlanmalıdır. Ücretler fiyatlar ayrıntılı olarak tanımlanmamış ve belirsiz ise o zaman belirsizlik ve kumar söz konusudur. Açıklanmış ücret varsa o zaman eşdeğer ücret açıklanmış ücrete göre (musamma) belirlenir. Eğer piyasada eksiklikler varsa eşdeğer ücret otorite tarafından sabitlenecektir.

İSLAM İKTİSAT DÜŞÜNCESİ

Bu kontrolün amacı sömürüyü engellemektir. Adil ücret, işverenin işçinin ücretini artık indirmeyeceği, işçinin de artık daha fazla ücret talep etmeyeceği noktada gerçekleşir. İbn Haldun, işçinin hayat standardındaki parasal artışın onun arz fiyatındaki artışta görüleceğini belirtir. Rant: İslam âlimleri rant'dan ziyade kira üzerinde durmuşlardır. İktisadi rant konusundaki açıklamaları az olmakla beraber çok açık değildir. İbn Haldun istisna oluşturur. İbn Haldun Rant konusundaki açıklamalarında Ricardo'ya çok yakın durmaktadır. '...Gayrimenkulün sahibi şimdi şehirdeki zenginlerden biridir. Bu durum onun alın teri veya çalışması sebebiyle değildir.' Para ve Faiz: Paranın Doğası ve Fonksiyonları; İslam geleneğinin erken devrinde halife Hz. Ömer (ra) deve derisinden para çıkarmayı düşünmüştür. Detayları bilinmiyor. Fakat deve sayısının azalacağı endişesiyle vazgeçilmiştir.

İbn Batuta, doğuya yaptığı seyahatte Çinlilerin alım ve satım işlemlerinde kâğıt para kullandığını görmüştür. (14.yy). İslam âlimleri paranın kendi başına arzu edilen bir şey olmadığını ifade etmişlerdir.

(Gazali, İbn Teymiye, Kayyım) Paranın doğası ve fonksiyonları üzerinde ve metal para standardı, kötü paranın sonuçları ve paranın değerinin düşürülmesi mevzularında çalışmışlardır.

Kudame bin Cafer'e göre para, insanların malları mübadele edebilmeleri ve ihtisaslaşma ihtiyaçlarını karşılamak için icat edilmiştir. Takas mübadelesinin zorluklarını izah etmiştir. Mübadele edilecek nesnelerin orantısızlığı, malların bölünmezliği, ortak değer ölçüsünün yokluğu, isteklerin karşılıklılığı vs. Bu sorunlar mübadelelerinde ortak bir ölçünün kullanımını gerektirmiştir. Dayanıklılığı, kolay darp edilebilirliği ve kabul edilebilir miktarda mevcut olması sebepleriyle altın kullanılmaya başlanmıştır. Daha sonra altın ve gümüş 'ün uygunluğu konusunda pek çok İslam âlimi çalışmıştır. (Gazali, İbn Haldun vb.) İbn Miskeveyh'e göre para, mal ve hizmetlerin değerini ölçer ve onlar arasındaki eşitliği sağlar. Paranın mübadele işlevi olmaksızın doğrudan mübadelede bunlar yapılamaz.

Altın'ı 'her şey için bir standart' ve iyi bir değer saklama aracı olarak görür. Mal ve hizmetler satan ve karşılığında altın alan kişi doğru yapmıştır. Artık o istediğini arzu ettiği zamanda alabilir. Gazali ve Dimeşki, takas mübadelesinin problemlerini ve paranın mübadele aracı, değer ölçüsü olma ve değer saklama fonksiyonlarını ele almışlardır. Özellikle Gazali'nin çalışması modern ders kitaplarında gördüğümüz açıklamalarla uyumlu ve açıktır. İbn Teymiye, paranın iki önemli fonksiyonun incelemiştir: Değer ölçüsü ve mübadele aracı. Paranın değerini düşürerek bu fonksiyonların sakatlandığına dikkat çekmiş ve değer düşürmeye karşı çıkmıştır. Ayrıca, aynı nominal değere sahip fakat farklı nitelikte iki tane paranın dolaşımına kalmasını eleştirmiştir. İbn Rüşd, Aristo'nun para (nomisma) tarifini ve farklı şeyler arasında ortak ölçü olan para kavramını takdim etmiştir.

O'da takas ekonomisindeki mübadele zorlukları sebebiyle paranın ihtiyaç olduğunu ifade etmiştir. Paranın mübadele aracı fonksiyonunu incelemiştir. Devvani, paranın şeyler arasında kurduğu eşitliklerden bahsetmiştir. Para değer ölçüsü ve farklı mallar arasında mübadele aracı olduğundan mübadeleleri kolaylaştırmaktadır. Miskeveyh, İbn Rüşd ve el-Devvani Yunan filozoflarının görüşlerini takdim ederken onlara bu konuda çok az ilaveler yapabilmiş, fakat diğerleri para ve fonksiyonları konusunda bu fikirleri çok daha ileri taşımışlardır. Değer düşürme, Enflasyon ve Paranın Miktar Teorisi: Al-Gazali, paranın sahtesinin yapılması ve değerinin düşürülmesi mevzusunda çalışmıştır. Paranın değeri daha az değerli bir metalle karıştırılarak veya kırpmayla düşürülüyordu.

Gazali, sahte para sürülmesini çok büyük bir adaletsizlik olarak tarifetmiştir. Kötü bir dirhem tedavülde olmasını 1000 adet dirhem çalınmasına eşdeğer görmüştür. Çalınan dirhem tek bir fiildir/günahtır ve tek seferde el değiştirmesiyle biter. Fakat kötü dirhem dolaşımda kalıp sürekli el değiştirmekte mübadelede kullananları etkiler. Fakat tedavüle süren devlet ise o zaman kabul edilebilirdir. İbn Teymiye, Memluk idaresindeki paranın değerinin düşürülmesi sonucunda olan karışıklıklara şahit olmuştur. O paranın miktarıyla fiyat seviyesi arasındaki ilişkiyi teşhis etmiştir. 'İdare, insanlara adaletsizlik yapmadan onların mübadelelerindeki adil değere göre para basmalıdır'. Paranın değerine göre devletin para basabileceğini fakat ondan kar etmemesi gerektiğini yazmıştır. Amacı adil ve değerini koruyan bir paranın muhafaza edilmesidir. Enflasyonu problem olarak görmüştür.

Öğrencisi Kayyım onun fikirlerini iletmiştir. Paranın değerinin düşürülmesi ve enflasyon konusunda oldukça detaylı bir analizi Makrizi'de görürüz. Çağdaşı el-Esadi'de benzer bir analiz görülür. Zamanındaki hazineden sorumlu kişinin aşırı miktarda tedavüle para sevk ettiğini, bunun insanlar arasında bunalıma sebep olduğunu, paranın faydasız hale gelip kıtlığın baş gösterdiğini belirtir.

Thomas Gresham'dan Önce Gresham Kanunu: İbn Teymiye ve Makrizi, sahte para sürme ve paranın değerinin düşürülmesi sebebiyle oluşan enflasyon ve kaos'a ek olarak Gresham kanunu olarak bilinen durumu teşhis etmişlerdir.

İbn Teymiye, 'Eğer iki paranın esas değeri farklı ise kötü insanlar için bu durum kar kaynağı olacaktır. Kötü parayı toplayacaklar ve iyi parayla bunu değiştireceklerdir'. Al-Maqrizi, 'bakır para ülkede dominant para hale gelecek ve gümüş para ortadan kaybolacaktır'. Her iki müellif Gresham kanununu olarak bilinen olguyu net bir şekilde ortaya koymuşlardır. Faiz: Paranın Hastalıklı Kullanımı. Bütün dini ve felsefi geleneklerde para işlev gördüğü fonksiyonları sebebiyle icat edildiği vurgulanmıştır: Mübadele aracı, hesap birimi (değer ölçüsü), değer biriktirme/saklama. Para hiç bir zaman kendi için istenen bir şey olmamıştır. Paranın faiz karşılığında ödünç verilmesi onu adaletsizliğin ve sömürünün kaynağı yapmıştır.

İSLAM İKTİSAT DÜŞÜNCESİ

İslam'da yasaklandığından, illegal görüldüğünden neden faiz vardır? nasıl belirlenir? Soruları İslam âlimlerince gereksiz görülmüştür. Bütün mahsurlarına ve sömürü olma özelliklerine bakılmıştır.

Tüketim sebebiyle ödünç alınan paraya faiz uygulanmasıyla üretim amaçlı ödünç alınan paraya faiz uygulanması şeklinde bir ayrıma taraftar değildirler. Paranın zaman değeri kabul edilebilir değildir. Bir işi yürütmek için faizin alternatifini kar-zarar ortaklığıdır. İşin sonuçlarından ilişkisiz olmak üzere hiç kimse garanti bir kara sahip değildir.

Kar daha önce belirlenen bir orana göre bölüşülecektir. Arz edilen sermayenin bir oranı olarak değil. İbn Teymiye'ye göre zarar durumunda sermaye sahibi sermaye kaybına uğrarken, çalışan ortağı emek değerini kaybedecektir, yani emeği ödüksüz kalacaktır. Tespit edildiği takdirde moral tehlikeden (karın düşük gösterilmesi veya kendi sorumluluğunu ihmal) sorumludur. Devlet, Finansman/Maliye ve Kalkınma: Devlet ve Ekonomi; İslam âlimlerinin siyaset yazılarında devamlı vurgulanan unsur idare otoritesinin sınırsız olmadığıdır. O Allah (cc)'ın emanetidir. Ebu Yusuf, Halife Harun Reşid'e hitaben 'Allah (cc)'un sana tevdi ettiğine sahip çık ve sana emanet ettiği görevini hakkıyla yerine getir'. Adaletin tesisi ve korunması konusunda ısrarlı olunmaktadır. Adil devlet inançsız olsa bile yaşayacaktır, adaletsiz devlet İslam devleti olsa bile yıkılacaktır'.

(İbn Teymiye) Ayrıca, devlet konusundaki yazılarda görülen ortak unsur iktisadi meselelere yapılan vurgudur: Piyasaların gözetimi ve denetimi, ekonominin kalkınması ve kamu maliyesinin iyileştirilmesi. Hisbe konusundaki çalışmalar: İslam geleneğinde hisbe kurumu önemli yer tutar. Hisbe, adaletin sağlanması için devlet tarafından sosyal ve iktisadi faaliyetlerin denetlenmesidir. Muhtesibin iktisadi fonksiyonları, zorunlu malların arzını ve iâşesini sağlamak, sanayinin denetlenmesini sağlamak, sektörel anlaşmazlıkları çözmek, ağırlık ve ölçülerin standartlarını tespit etmek, ticari pratikleri gözetlemek, Stoklamaları engellemek, fiyatları, ücretleri ve kiralari kontrol etmektir. Günümüzde Hisbe kurumuy-la karşılaştırılabilecek tek bir müessese yoktur. Görevleri çeşitli devlet kurumlarına dağıtılmıştır. Hisbe kurumu daha önceki uygarlıklarda ve çağdaşlarında görülmesine rağmen İslam âlimleri onun Kur'an'a dayandığını belirtirler. Ma-verdi aşağıdaki ayeti gösterir: 'Sizden, hayra çağıran, iyiliği emreden ve kötülükten men eden bir topluluk bulunsun. İşte kurtuluşa erenler onlardır'. (Al-i İmran 104). İbn Teymiye'ye göre, İslam'da kamu kurumlarının anlamı iyiyi emretmek ve kötülükten sakındırmaktır ve hisbe böyle bir kamu teşkilatıdır.

Devletin İktisadi Rolü: Devletin rolü konudaki literatür çok zengindir. Dini rehberlikten başlar, hukuk ve düzenin temini, iç ve dış barış ve güvenliğin sağlanması, vatandaşların ekonomik refahının temini ve mallarının korunmasıyla devam eder. Ebu Yusuf'a göre, Devlet vatandaşların refahını sağlamakla sorumludur ve onlar için iyi olanı yapmakla mükelleftir.

Yine ona göre, en iyi idareci idaresi altındakilerin mutlu ve müreffeh olduğu, en kötü idarecide halkın zorluklara uğradığı kişidir. Maverdi idarecinin görevlerini listeler: inancı korumak, adaleti uygulamak ve muhafaza etmek, can ve malı korumak, huzur ve güvenliği tesis etmek, ülkeyi dışa karşı korumak, mali işleri düzenlemek ve kamu faaliyetlerini denetlemek. Nizam al-Mülk al Tusi'ye göre, idareci toprağın sulanması için gerekli alt yapıyı tesis etmeli, kanallar, köprüler inşa etmeli ve toprağın iyi ekildiğinden emin olmalıdır. Gerekli yapıları istihkâm etmelidir.

Gazali'ye göre devlet, toplumun sosyo-ekonomik yapısının düzenli işlemesi ve Allah-ü Teâlâ'nın sosyal emirlerinin uygulanması için gerekli olan bir kurumdur.

Kamu Maliyesi: İslam'da vergileme (Kitabü'l Harac) ve kamu maliyesi (Kitabü'l Emval) çalışmaları 8ci. Yüzyılda ortaya çıkmış sonraki bir kaç yüzyıl içinde iki düzineden daha fazla eser verilmiştir. Kur'an ve Sünnet bazı mali yükümlülükler getirir. Bunların bir kısmı yarı kamusal gelir niteliğinde iken, diğerleri tam kamusal gelir niteliğindedir. Vergileme: Ekonomide zirai sektör hâkimdi. Bu yüzden öşür (ushr) ve toprak vergisi (harac) kamu maliyesinin ana gelir kalemleriydi. Toprakta sabit vergi alınmaktaydı ve bu Halife Hz. Ömer (ra) zamanından Perslerden intikal etmiştir. Daha sonra sabit vergi yerine oransal toprak vergisi teklif edilmiş Harun Reşid meseleyi çözmesi için Ebu Yusuf'u görevlendirdince Ebu Yusuf oransal toprak vergisini uygun bulmuştur. Ona göre eğer vergi sabit olursa kötü mahsul yıllarında çiftçinin durumu zorlaşacak, iyi mahsul dönemlerinde ise hazine zarara uğrayacaktır.

Oransal vergi her iki taraf için adil görülmüştür. Ebu Yusuf'a göre kafa vergisi-şahsi vergi ve toprak vergisinin oranı şariat tarafından belirlenmemiştir. Onlar vergi mükellefinin durumuna ve toprağın şartlarına göre değişebilir. Gazali belirliliğe, faydaya ve ödeme gücüne dikkat edilmesini istemiştir. İbn Teymiye, kamu gelirlerini üç gruba ayırmıştır: Ganimet, sadaka ve fey (diğer gelirler-toprak, öşür vs.) İslam âlimleri düşük vergi oranlarına taraftar olmuşlardır. Aksi olduğunda çalışma şevkinin kırılacağını ve ödemelerin gönüllü olmasının zorlaşacağını belirtmişlerdir. İlave Vergiler: Şariat tarafından uygulanan vergilerden daha fazla vergi konması âlimler arasında tartışmalı olmuştur. İzin verenler sadece savaş gibi zorunlu hallerde cevaz vermişlerdir.

Kamu Borçları: Erken dönem müellifler bu konuda sessiz kalmıştır. Abu Yala al-Farra ve muasırı Maverdi bu konuda ilk söz alanlar olmuştur. Onlar istisnai durumlarda son çare olarak kamu borcunu onaylamışlardır. Kamu Harcamaları: Ebu Yusuf kamu projelerinin uygulanmasında fayda-maliyet analizi yapılmasını tavsiye etmiştir. 'İdare, eğer maliyeti faydasından yüksek ise kanal yapmak için yaptığı kazıları durdurmalıdır'. Gazali kamu harcamalarının konusunun adaleti tesis, devletin güvenliği ve halkın refahı olduğunu yazmıştır. Kamu harcamaları başlığı altında eğitim, genel adalet ve düzenin sağlanması, savunma ve sağlık, yollar köprüler vs. gibi sosyal ve ekonomik altyapının inşasını saymıştır. İbn Teymiye'de kamu harcamaları başlığı altında mecburi harcama kalemlerini listelemiştir. Adaletin tesisi ve düzenin sağlanması, eğitim ve vatandaşların bilgisinin artırılması, altyapı ve sosyal mallar. Prensip olarak kamu refahını doğrudan ilgilendiren her proje hazine tarafından finanse edilmelidir. İbn Teymiye, kamu hizmetlerinin önceliğini belirlerken en önemlilerinden başlayıp önem sırasıyla diğerlerinin de hayata geçirilmesini ve üretken harcamalara üretken olmayan harcamalardan önce başlanılmasını istemiştir.

İSLAMİ İKTİSAT: METODOLOJİ, TARİH, TEORİ VE TATBİKAT

Prof. Dr. Sabri ORMAN

İslami iktisattan söz edildiğinde aslında yeni bir disiplinin tesis edilmesi veya teşekkülünden söz ediliyor demektir. Teşebbüs veya oluşum halinde bir disiplin. Bu demektir ki onun akıbeti iki ihtimallidir. Ya sonunda başarılı olur ve teessüs eder ya da başarısız olur ve akim kalır.

Bu konu kendi başına yani mutlak olarak da mülahaza edilebilir. Fakat bizim geleneğimizde de ilmi disiplinlerin nasıl teşekkül ettiğiyle ilgili bir tecrübe vardır. Bunu bilmenin çok büyük faydası var. Mesela bu açıdan baktığınız zaman bütünüyle İslami zarf içinde doğup gelişen fıkıh, tefsir, hadis ve kelam gibi ilimler var. Bunların isimlerinin bile başka veya yabancı bir entelektüel gelenekle herhangi bir alakası yoktur. Bunlar Müslümanların ilmi sahaya yaptığı saf katkılar niteliğindedir. Müslümanların hayatın meseleleriyle uğraşa uğraşa geliştirdikleri disiplinlerdir bunlar. Mesela, Fıkıhta “şer’u men kablena”, yani “bizden öncekilerin hukukları”na bir hukuk kaynağı olarak atıf vardır, ama Fıkıh ona atfen kurulmamıştır. Hadis zaten Müslümanların icat ettiği bir ilimdir. Hadisi çok iyi değerlendirmek gerekir zira orada muazzam bir miras vardır. Konuyu ele alış tarzı, metodolojisi itibarı ile hadisi çok önemserim. Hadisin konusu peygamber efendimizin akvali, ahvali ve ikrarlarıdır. Ama bu konuya eleştirel yaklaşılr. Bu konuyu çalışan insan kayıtsız şartsız inandığı peygamberinin sözlerine dahi eleştirel bakabiliyorsa burada eleştiri noktasında muazzam bir imkân var demektir.

Bildiğiniz gibi hadiste en azından iki çeşit kritik veya tenkit vardır: Senet kritiği ve metin kritiği veya tenkidi. Diyelim ki senet konusunda, yani Peygamber’e isnat edilen bir rivayetin sağlam bir ravi zinciriyle ona ulaşış ulaşmadığı konusunda meselemizi çözdük. Fakat diğer taraftan o kısmını hallettiğimiz hadisin, daha doğrusu hadis adayının bir başka yönü daha var: Rivayet edilen metnin bizzat kendisi. O da ayrıca kritik edilir: Hz. Peygamber böyle bir söz söylemiş olabilir mi? Üslup ve içerik bakımından Hz. Peygamberin diğer sözleriyle uyumlu mu? Bu söz Kur’an’ı Kerim ile uyumlu mudur? gibi çeşitli sorular sorularak metin kendisi olarak da kritik edilmiştir.

Dâhili olan, yani İslam’ın ilim ve fikir atmosferi içinde doğup gelişen İslami ilimler vardır. Bir de İslamiyet’in dışardan alıp bir çeşit İslamileştirdiği ilimler vardır. Daha önceki medeniyetlerden, ilmi geleneklerden tevarüs ettiği ve belli bir eleştirel bakışla değerlendirip geliştirdiği ilimler var. Mesela Yunani ilimler var. Meşşai gelenek bütünü ile bunu temsil eder. Sasani geleneği vardır. Mesela Müslümanların sonraki hayatlarında çok önemli rol oynayan kaynaklardan biri olan siyasetname literatürü daha çok İranî bir mirastır. Yunani geleneğinde siyaset konusu “ilmi tedbiri medine” veyahut siyaset olarak isimlendirilir. Hâlbuki Sasani geleneğinde daha çok siyasetname olarak ifade edilir. Bunlar alınıp incelenmiş fakat olduğu gibi alınıp kabul de edilmemiştir. Adeta bir çeşit İslamileştirme diyebileceğimiz bir işleme tabii tutulmuştur. Ayrıca, bu işlem sadece ilmi sahaya sınırlı kalmayıp reel sahada da yürütülmüştür. Mesela, başka medeniyetlerin kurumları da aynı muameleye tabi tutulmuştur. O kadar ki Sasanilerin parası alınıyor dirhem deniyor. Bizanslıların parası alınıyor ona dinar deniyor. Biri altın esasına dayalı iken diğeri gümüş esasına dayalıdır. Bunlar birbirinden bağımsız yaşayıp gelen iki parasal sistemdir. Çift para sistemi dediğimiz bir durum fiili olarak ortaya çıkıyor.

Hadis, edepli kritiğin adresidir. Böyle bir kritik geliştirmek son derece önemlidir ve İslamiyet’in ilim dünyasına önemli hediyelerinden bir tanesidir.

Daha sonra Müslümanlar bunu alıp sentezleyerek İslamileştiriyor diyebiliriz. Ve gerçekleşen şey o kadar çok benimseniyor ki fıkıh kitaplarında ve daha birçok yerde yer alıyor. Hâlbuki dinar da dirhem de daha İslamiyet gelmeden önce vardı. Kurum İslamileştirmesinin bir örneği de budur. Daha sonra Müslümanlar bunlarla da yetinmediler ve yerli imalat diyebileceğimiz kurumsal yenilikler de yaptılar.

Diğer taraftan, şimdi öyle bir zamanda yaşıyoruz ki ilk Müslümanların yaptıklarına benzer bir şeyi yapmak gibi bir görevle karşı karşıyayız. Biz sadece bizden ibaret olan bir dünyada yaşamıyoruz. Başkasının varlığının ifade ettiği gerçeklerle de hesaplaşmamız gerekiyor.

Her ne kadar İslamiyet teşekkül döneminde daha yeni doğan ve gelişme istidadı taşıyan bir bebek gibi idiye de çizgisi yukarıya doğruydı; bir özgüveni, coşkusu ve dinamizmi vardı. Ve çok geçmeden İslamiyet galip bir medeni hareket haline geldi. Şimdilerde ise bizim durumumuz biraz farklıdır. Biz inkıraza uğramış bir medeniyetin külleri üzerinden bir şeyler yapmaya çalışıyoruz. Daha önceden yaşanmış mağlubiyetlerin yıpratıcı kalıntıları vardır. Denebilir ki biz dibe vurduk ve oradan kalkışa geçtik. Ama bizim işimiz ilk Müslümanların işinden daha zor. Onlar vahyin getirdiği bereketle yola çıkmışlardı. Müslümanların çıkışta olduğu dönemde hasım medeniyetler inşettiler. Şimdi ise karşımızda zirvelerinden birini yaşayan bir medeniyet var:

Modern Batı medeniyeti. Biz, bazen kendilerinden bazılarının da katılımıyla, batı yıkılıyor falan diyoruz ama hiç de öyle görünmüyor. Son derece sağlam güçlü kuvvetli bir medeniyet olarak devam ediyor. Dolayısıyla bizim işimiz sanki daha zor. Yapacağımız işin büyük olduğunu idrak etmemiz ve ona göre kendimizi hazırlamamız gerekiyor. Donanımızı iyi geliştirmemiz ve ilmi sahada kanaatkâr olmamız gerekiyor. İlmi alanda yapmamız gereken çok iş vardır. Bu değerlendirmeyi sadece batının akademik standartlarıyla mukayese ederek yapıyor değilim. Bizim geçmişimizdeki standartlarla mukayese ettiğimiz zaman dahi yapmamız gereken çok iş olduğunu görüyoruz. Mesela, dâhili ve hârici ilimlerde vücuda getirilmiş çok sayıda klasik eserimiz var. Kendimize şunu soralım. Bizim zamanımızdan geleceğe nasıl bir klasik eser kalabilir. Yani biz geleceğe İslam klasikleri dediğimiz eserlerle mukayese edilebilecek eserler bırakabilecek miyiz? Mesela, Buhari'nin hadise dair eseri ve Razi'nin tefsiri ile mukayese edebileceğimiz elimizde ne var? Tehafütü'l-Felasife'yle, Makasidu'l-Felasife'yle, Mihakku'n-Nazar'la, Mi'yarü'l-İlm'le, İhyau Ulumi'd-Din'le ve binlerce benzerleriyle mukayese edebileceğimiz hangi eserleri bizden sonraki nesillere aktarabileceğiz. Henüz bu standardı yakalayabilmiş değiliz. Bakıyorsunuz 17,18 yaşındaki bir delikanlı çıkıp bugün bizim profesör dediğimiz kişilerin işini yapabilecek olgunlukta yetişebiliyor. Hangi eğitim sistemidir ki bu gençleri o yaşta ehliyetle fetva verebilir hale getiriyor. O zamanlarda yakalanmış bir standardın olduğu gözüküyor. İslam dünyası öyle bir eğitim atmosferi oluşturmuş ki her yerde belli kalitede insanların yetişmesini sağlıyor. Hayatın başka alanlarında da benzer başarılar vardı. Bir medeniyet de zaten ancak bu tür şeyler olursa, birçok alan birbiriyle uyumlu ve orantılı bir şekilde belli bir seviyeyi muhafaza edecek şekilde gelişirse neşvü nema imkânı bulabilir.

İSLAMİ İKTİSAT: METODOLOJİ, TARİH, TEORİ VE TATBİKAT

Kanaatkâr olmak gerekir ama ilimde değil. Her zaman yapılabilecek şeyler vardır. Bir miktarla kani olmamak lazımdır. Nasıl ki bizden öncekiler Bizanslılarla, Sasanilerle, Hintle temas geçip hesaplaştılsa bizimde batı medeniyetiyle hesaplaşmamız gerekir. Hiç kompleks yapmadan bize uyan şeyleri alacağız, uymayan şeyler vardır yine kompleks yapmadan reddedeceğiz. Bazı şeyleri de tashih ederek alacağız.

Batıdan istifade edilebilir. Ama bizim de bir üretkenlik göstermemiz gerekiyor. Yeni düşünceler, yeni kurumlar üretebilmemiz gerekiyor. Yeni ilişki tarzları geliştirebilmemiz gerekiyor. Sadece başkalarının müktesebatını alıp kullanmakla yetinmeyip üretken olmamız gerekiyor.

İşte böyle bir zeminde yeni bir disiplinin inşasını konuşuyoruz. Bu hususta yapılabilecek şeylerin basitçe şöyle olacağını düşünüyorum: Önce mevcut müktesebatın değerlendirilip hazmedilmesi gerekecektir. Daha sonra ise ondan alınabileceklerin alınması ve bizim katılabileceklerimizin de ona katılması gerekir. Yoksa her şeyi yeni baştan inşa etmek istersek bu beyhude bir faaliyete dönüşür. İslami İktisat konusu bu bağlamda bu çerçevede mütalaa edilecek bir şeydir. Bu yönüyle İslami terminolojiyle "harici ilimler"e benziyor diyebilirim. Yani iktisat önce başka iklimlerde teşekkül etti. Biz ise onu oradan alarak İslami ilkeler muvacehesinde gözden geçirmeye, başka bir deyimle İslamileştirmeye çalışıyoruz diyebiliriz. Bu manada o harici bir ilimdir; yani dışardan gelme bir ilim. Ama pekâlâ bizim katkılarımıza da açık bir disiplindir. O yönde ona katkıda bulunmaya çalışmamız gerekir.

İktisat iki anlamlı bir kelimedir. Bu yüzden kullanırken dikkat etmemiz gerekiyor. İktisat dediğimiz zaman neyi kastediyoruz? Bazen İngilizlerin "economy" dedikleri şeyi yani iktisadi realiteyi kastederiz. Bazen de İngilizlerin "economics" dediği şeyi yani o realiteyi inceleyen akademik disiplini kastederiz.

Bu ikisi birbiriyle ilgisiz şeyler değildir; ama yine de farklı şeylerdir. Birisi ontolojik bir hadisedir. Diğeri epistemolojik bir hadisedir. Bu bakımdan aralarında farklar vardır.

Bizim bilgi anlamında ya da akademik anlamda iktisat dediğimiz şey dahi iki şekilde mütalaa edilebilir. Bir, ekonomik realitenin içinde yerleşmiş olduğu ekonomik sistem anlamında düşünebiliriz. Bir de o ekonomik sistemi inceleyen akademik disiplin olarak da alabiliriz.

Denebilir ki bugün İslami İktisat dediği zaman eğer "economy" değil de akademik bir disiplin anlamında kullanılıyorsa, farkında olarak ya da olmayarak daha çok "İslam İktisat Sistemi" kastedilir.

Hâlbuki İslam İktisat Sistemi, İslami iktisadın üzerinde duracağı konulardan birisidir ama tamamı değildir. Bugün modern literatürde iktisadi sistemler diyebileceğimiz şeye tekabül eden çalışmaların İslam İktisadı ya da İslami İktisat çalışmaları içinde çok fazla yer aldığını görürüz. Hâlbuki esas olan bu sistemi netleştirdikten sonra o sistemin yapısı ve işleyişi ile ilgili çalışmalar yapmaktır. Bu açıdan çok eksikimiz var. Mesela bir üretim teorimiz, bir tüketim teorimiz henüz yok. Bunun gibi bugün batılı iktisatta söz konusu olan çok sayıda teori bizde yok. Onlarda varsa bizde de olsun anlamında söylemiyorum. Ama İslami İktisat sistemi var ise eğer onun da yapısı ve işleyişinin gerektirdiği teoriler var. Bizim onlar üzerinde daha teknik, daha derinlemesine çalışmamız gerekiyor. Oradan hareketle bir mukayeseli iktisadi sistemler çalışması yahut bir mukayeseli iktisat teorisi çalışması da yapılabilir tabii.

Şöyle bir soru sorsak cevap ne olur? Sadece ve sadece bir İslami iktisadi sistemi mi vardır yoksa birden fazla İslami İktisadi sistemi mi vardır? Belli bir yapıya İslami İktisat sistemi işte budur, başkası da yoktur diyebilir miyiz? Sanki diyemeyiz diye düşünüyorum. Ama şimdiye kadar sanki böyle bir şey diyebiliriz diye gelindi.

İslam İktisat Sisteminden bahsederek geldik. Sanki tek paket halinde ileri sürülebilecek ve savunulabilecek bir İslam İktisat sistemi vardır gibi. Ben mesela öyle olamadığını ve olamayacağını düşünüyorum. Olaya bu şekilde yaklaşmamın sebebi sadece mantıki sebepler değildir; diğer taraftan tarihi tecrübeye bunu teyit ediyor.

Eğer sadece bir İslami İktisat Sistemi olmayacaksa o zaman İslami İktisat disiplini nasıl bir şey olacak? Muhtemelen orada da bir çoğulculuk icap edecektir. Çünkü İslami İktisat Sistemi versiyonlarınızın adedince, belki de daha fazla sayıda İslami İktisat teorileriniz olacaktır. Yani bir teori plüralizmi de söz konusudur. İslami İktisat dendiği zaman orada sadece bir şey söylensin ve onun üzerinde herkes icma etsin; böyle bir şey olamaz.

İslami İktisadın bazı unsurları bizim dışımızda tespit edilmiştir. Batılı iktisadi sistemlerde ise durum farklıdır; çünkü onların ana kuralları bizzat kendi insanları tarafından vaz edilmiştir. Ve böyle olduğu için kendileri tarafından değiştirilebilir de. Hâlbuki İslamiyet söz konusu olduğunda bazı şeyler dışarıdan verilmiştir. Onlar hakkında bizim söz söylemeye yetkimiz yoktur. Bunlar oyunun temel kurallarıdır. Onlarda değişme olmaz.

Her bir oyunun bazı temel kuralları vardır ve bunlar değişmez. İslamiyet'te de bizim dışımızda konmuş kurallar vardır. Bunların etrafında çeşitli sistemler kurulabilir. İslami İktisat sistemlerinde de benzer şeyler olabileceğini düşünüyorum. Farklı İslami İktisadi sistemler olabilir. Onların da farklı teorileri olabilir.

Bana göre İslami İktisat bilgisi iki şekilde mütalaa edilebilir. İslami İktisat çerçevesinde üretilebilecek bilginin bir kısmı evrenseldir. İslami İktisat çerçevesinde üretilecek bilginin bir kısmı ise bağlam bağımlıdır. Yani belli bir çerçevede geçerlidir. Onun dışında geçerli değildir. İslami İktisat bilgisinin önemli bir kısmının bağlam bağımlı bilgi olduğu kanaatindeyim. Hangi anlamda? Şu anlamda ki İslami İktisat, İslami İktisat Sisteminin incelemesini konu edinen bir disiplindir. Böyle olunca elde edeceği bilgiler İslami İktisat Sistemi ile ilgili bilgiler olacak ve dolayısıyla ancak o çerçevede geçerli olacaktır. O çerçevenin dışına çıktığınız ve mesela kapitalist ya da sosyalist sisteme geçtiğiniz zaman sizin İslami İktisat Sistemi çerçevesinde geliştireceğiniz bilgilerin bir kısmının orada geçerli olmadığı görülebilir. Tabi aynı şey diğer iktisadi sistemler çerçevesinde geliştirilen bilgiler için de geçerlidir. Yani belli bir sistemin karakterize ettiği bilgiler tanım gereği o sistemle sınırlıdır.

İslami İktisat konusu İslami normlarla iktisadi realiteler arasındaki alışverişe dayandığı için belli bir donanımın geliştirilmesini gerektirir. İslami ilimlerin asgari bir seviyesini elde etmeden İslami iktisat çalışması yapmak yetersizlikle malul olur. Tabiidir ki böyle bir donanım olmadan da teknik anlamda İslami İktisat çalışması yapabilirsiniz. İlgili ayetleri hadisleri alırsınız. Onların size verdiği bir çerçeve vardır. O çerçeve içinde onların mantığını olaylara doğru yürütürsünüz. Hâlbuki İslami İktisat çalışması bir çeşit içtihat yapmayı ve dolayısıyla ona uygun bir donanımı gerektirir. Çünkü olaylar her zaman net değildir. Problematik noktalar vardır. Bazen bilgiyle bazen de cesaretle işinizi yapmanız gerekebilir.

İSLAMİ İKTİSAT: METODOLOJİ, TARİH, TEORİ VE TATBİKAT

Yani fikri cesaret denen şeye de ihtiyaç vardır. Kritik konularda risk alıp bir şeyler söylemeden ilerleme olmaz. Size problemler geliyor- sa o problemlerle muhatap olmanız gerekir. Problemden kaçmak çare değildir. Bunun için de yeterli bir İslami ilimler teçhizatına ihtiyaç vardır. Yeterli bilgi yoksa korkaklık ön plana çıkar. Hakim olmadığınız bir konuda inisiyatif almanız zorlaşır. Bir ilmi şahsiyetin ve bir ilmi cesaretin gelişmiş olması gerekir. Verim ancak o zaman elde edilebilir.

Bizim bilginin İslamileştirilmesi ile yetinmeyip bilgi üretmemiz gerekir. Alternatif bilgi üretmemiz lazımdır. Esas hüner buradadır. İslami ilimleri bilmeden İslami iktisat çalışması yapanın özgür ve bağımsız çalışma yapması zordur. Hiç de gerekmediği halde din onda kısıtlayıcı bir rol oynar; çünkü günaha girmek, yanlış bir şey yapmamak için inisiyatif almaktan çekinir ve böyle olunca üretken olmaktan da uzaklaşır.

İslami iktisadın normal konusu İslami iktisat sistemidir. O çerçevede üretilen bilgiye de İslami iktisat demeliyiz. Onun ötesinde insanların müşterek noktaları üzerinde yapacağımız iktisat çalışmalarına İslami iktisat dememiz gerekmez. Bu genel olarak iktisattır.

Müslüman olarak İslami iktisat çalışması yapanların genel iktisada da yapabilecekleri katkılar vardır. Ve orada üretilebilecek olan bilgi her yerde ve her zaman geçerli olma iddiası taşıyan bir bilgi olur. Bir İslami İktisat sisteminin yapısı ve işleyişi ile ilgili olarak söyleyeceğiniz şeyler İslami İktisattır ve o çerçeve ile sınırlıdır. Onun dışında geçerli değildir; ama bu bir kusur da değildir.

Bu benim bağlam bağımlı bilgi dediğim kategoride yer alır. Ancak bu nitelemeden dolayı bağlam bağımlı bilginin değersiz, işe yaramaz bir bilgi çeşidi olduğu sonucu çıkmaz. Aksine bağlam bağımlı bilgi son derece faydalı, değerli bir bilgi olma kapasitesine sahiptir. Ama onun ötesinde insanların iktisadi davranışlarıyla ilgili olarak söyleyebileceğimiz daha genel şeyler de olabilir.

İslami iktisat çalışanların kendilerini diğer iktisatçılardan ayırtıştırmaları icap etmez. Bir İslami iktisat sistemini, İslam'ın o konudaki ahkâmını bilirse bir gayrimüslim de gelip çalışabilir. Bana göre İslami İktisat genel iktisat şemsiyesi altında yer alan bir alt disiplindir. Bu İslam'ın evrenselliğine mani bir şey değildir. İnsanlığa İslam'ın getirdiği iktisat sistemi bütün insanların kabul etmesine müsait bir sistemdir. Ama teorik olarak başka iktisat sistemleri de var olduğu sürece o iktisadi sistemlerden sadece biri olma konumundadır. Evrensel olma yeteneği vardır ve onu herkes kabul edebilir. İslamiyet'in dominant ekonomi olduğu zamanlar vardı. O zamanlar nerdeyse İslami İktisat evrensel iktisat halini almıştı. Nasıl ki bugün Kapitalist iktisat fiilen o hali almış ise. Onun için bazı iktisatçılar fiilen kapitalist iktisat çalışması yaptıkları halde kitaplarının başına "economics" derler. Hâlbuki daha adil daha dürüstçe bir isim kapitalist iktisat, "capitalist economics" şeklinde olurdu. Çünkü fiilen inceledikleri sistem bir kapitalist piyasa sistemidir. Halbuki bunun böyle olmadığı zamanlar da vardır. Nitekim bir zamanlar sosyalist sistemler vardı ve neredeyse dünyanın yarısının iktisadi sistemi konumundaydılar. Böyle olunca mesela Sovyetler Birliği ekonomisini herhangi bir nitelemeye gerek duymadan sadece "economics" diye yazsaydınız olur muydu? Olmazdı. Aynı şekilde Amerikan ekonomisi ile ilgili bir kitap yazdığınız zaman ya da onu teorik olarak inceleyen bir kitap yazdığınızda ona yine herhangi bir niteleme yapmadan "economics" demek de doğru değildir.

Mesela "Capitalist Economics" ya da "Market Economics" demek daha adil, doğru ve uygun olurdu. Gerçi "market" nitelemesini kullanmak da problemsiz değildir. Çünkü mesela İslamiyet'te de piyasa vardır.

İslami İlimleri bilme noktasında illa da içtihat edecek seviyede olmak gerekir demiyorum. Ama durumların bir kısmı ilgililerden içtihat yapmayı bekler niteliktedir. İlgililer içtihat etmeyeyim diye kaçınmaya çalışabilir; ancak bu gerçek hayatın uzun zaman taşıyabileceği bir tavır değildir. Hayat sizden çözüm bekler.

Yeri geldiği zaman hata etmeyeyim diye konuşmamak olmaz. Siz gerekli vasıflara sahipken samimi olarak bütün çabanızı ortaya koyduktan sonra bir kanaate varırsanız bunda vebal olmaz; çünkü malum olduğu üzere müçtehit her halükârda kardadır: İsabet ederse iki, etmezse bir sevap kazanır. Ama müçtehit hakikaten ciddi ve önemli bir kişidir. Müktesebatını tamamlamış ehliyet sahibi birisi olarak iş yapar o.

Eski ulemaya göre bizim işimiz daha kolaydır. Mesela Kuranı Kerimin tematik fihristleri var. Belli konulardaki ayetleri bir arada görebilme imkânımız var. Hâlbuki eskiden bu kişinin hafızasına ve karihasına bağlıydı. Bugün aynı şekilde hadisleri bir bilgisayar programıyla taramanız mümkün olmaktadır. Eskiye nazaran durum çok kolaylaşmış durumdadır. Buna rağmen olay sadece bir veri toplama olayı değildir. Mesela o verileri değerlendirme olayıdır.

Zaruret fıkhi çerçevesinde mütalaa edilmesi gereken bir sürü şey vardır. Geçiş dönemi kategorisinde mütalaa edilecek bir sürü şey vardır. Aslında İslami İktisat dediğimiz zaman normal durumlar iktisadından söz ediyoruz. Hâlbuki bugün Müslümanların esas ihtiyacı zaruret fıkhi anlamında bir zaruret İslami iktisadıdır. Çünkü bir sürü şey bizim klasik kaynaklarımızda olduğu gibi yerli yerine oturmuyor. Bazen ne yapsanız uymayan durumlar olabiliyor. Zaruret fıkhi bilirsiniz zaruretlere miktarınca takdir olunur. Bu çerçevede zaruret hali devam ettiği sürece durum budur ama zaruret hali kalktığı zamanda olacak şey de budur diye insanlara söylemek gerekir.

Müslümanların iktisadi hayat dışına itilmeleri riski vardır. Sadece çağdaş batı ekonomisiyle değil İslam tarihinin belli bir dönemiyle de hesaplaşmamız gerekiyor. Olan bitenin bir kısmı Müslümanların hadiseye yaklaşımı ile ilgidir. Mesela bir lokma bir hırka diye bir şey var. Müslümanların bir kısmı iktisadi hayat dışında kalmayı fazilet olarak biliyor. Fakat diğer taraftan da İslam'ın ve Müslümanların izzeti, yani saygıdeğerliği meselesi vardır. İktisadi hayat dışında kalarak İslam'ın izzetini korumak ve bir Müslüman olarak aziz kalmak mümkün müdür? İktisadi hayatın dışında kalarak ancak fakir ve muhtaç olunur. Fakirliğin ve muhtaçlığın, ele güne avuç açmanın izzeti mi olur? Öyle ya da böyle insan sonunda başkasına muhtaç hale gelir. Diğer taraftan İslamiyet'in izzeti diye bir şeyden söz edilir. Sefil kalınarak nasıl izzetli olunur? Bizim bu tür şeylerle hesaplaşmamız gerekiyor. Zenginlik de kendi başına iftihar edilecek bir şey değildir. Önemli olan insanın zenginken de fakirken de bazı erdemleri koruyabiliyor olmasıdır.

Faizin haram oluşunu sadece bir bireysel adalet-zulüm olayı olarak görmemek gerekir. Faiz yasağı aslında kredi yasağıdır. İslamiyet borç üzerinde yürümeyen bir ekonomiyi istiyor. Fakat doğrudan borcu yasaklamak cihetine gittiği zaman sıkıntılar oluşur.

İSLAMİ İKTİSAT: METODOLOJİ, TARİH, TEORİ VE TATBİKAT

Mesela o zaman karz-ı haseni de haram kılmak gerekir ki bu olmaz. Krediyi yasaklamıyor ama netice itibari ile kredinin ortadan kalkmasına yol açacak bir tedbir olarak faizi yasaklıyor.

Faizi yasakladığınız zaman insanlar gidip başkasına bugünkü anlamda kredi vermeyeceğine göre kredi faiz yasağı ile dolaylı olarak ortadan kaldırılmaya çalışılıyor.

Mesela karz-ı hasen tüketime yönelik bir hadisedir ve küçük meblağlara yöneliktir. Mümin kardeşinize iki milyar liranızı yirmi sene, otuz sene karz-ı hasen olarak borç verir misiniz? Kastettiğimiz şey budur. Karz-ı hasen bu değildir. Kimse böyle bir karz-ı hasen vermez. Karz-ı hasen ihtiyaç halindeki insanların zorunlu ihtiyaçlarını karşılamak üzere ihtiyaç kredisi tarzında küçük meblağlardır. İslamiyet bunu teşvik eder. Fakat kredi ayrı bir şeydir. Bu manada kredi karz değildir. Kredi ayrı bir ekonomik yapıdır. Kredi farklı bir ekonomik sisteme götürür; İslamiyet de faiz yasağı yoluyla farklı bir ekonomik sisteme götürür. Sadece farklı bir ekonomik sistem değil; farklı bir işletme yapısına, farklı bir sosyal yapıya, farklı bir siyasi yapıya ve farklı bir kültürel yapıya da götürür.

İslamiyet'in her hükmü diğerleriyle bakışımıdır. Örnek olarak bazı ayetleri alalım. Bir ayet "siz vasat bir ümmetsiniz" der; bir diğeri de "müminler kardeşler" der. Diğer taraftan faizi yasaklayan başka bir ayet var. Şimdi bunların yekdiğerleriyle bakışımı oluşu meselesine gelelim. Faiz yasağı müminler kardeşler ve siz vasat bir ümmetsiniz demeyi gerektirir. Ya da "müminler kardeşler" diyorsanız faize haramdır demeniz gerekir. Bunlar birbirini gerektiren, davet eden şeylerdir. Arada bir tesadüfilik değil bir bütünlük ve tamamlayıcılık vardır.

Mesela eğer müminler kardeş olacaksa iktisadi hayatta da ortak olmaları gerekir. Birisi alacaklı birisi borçlu olduğu zaman bunlar pek kardeş olamaz. Birisi işçi birisi patron olduğunda da pek kardeş olamazlar. İslamiyet'te açıktan açığa ortak olun demiyor. Faiz haramdır ama ortaklık bir emir veya vecibe değildir. Nasıl ki faiz yasağı dolaylı olarak kredisiz bir ekonomiyi gerektiriyorsa aynı şekilde ortaklığı da emir tarzında ifade etmiyor ama dolaylı olarak adeta zorluyor. Başka bir ifadeyle, nasıl ki dolaylı olarak kredisiz bir ekonomiyi davet ediyorsa bir ortaklık ekonomisini de aynı şekilde davet ediyor. İslami toplumların çok yoğun ve yaygın bir ortaklık kültürü geliştirmesi gerekiyor. Konuyu ilk anda görünen basitliği ile ele almamak gerekir. Bence ortaklığın binlerce türü geliştirilebilir. Ortaklık çeşitleri sadece şimdiye kadar kayıtlara geçmiş olanlardan ibaret değildir. İnnovasyon anlamında geliştirilebilecek bir sürü ortaklık çeşidi olabileceğini tahayyül ediyorum.

Çeşitli mahallerde yekdiğerinden bağımsız olarak gelişen şeyler var. Bunların birbiriyle irtibatlanması gerekir. Birbirlerinden istifade etmeleri gerekiyor. İslam ülkeleri arasında bu pek yok. Ayrıca belki bazı uluslararası gayretlerle yeni imkanlar elde edilebilir. İslam kalkınma bankasının kurulmuş olması sahaya epey katkı sağlamıştır. İslam kalkınma bankasının IRTI (Islamic Research and Training Institute) adında bir araştırma ve eğitim enstitüsü var. Bu enstitü bu sahaya ilgili birçok çalışmanın adresi olmuştur. Bir çalışma uluslararası mecrada olunca insanların nazarında daha büyük bir görünürlük elde ediyor, insanların daha çok dikkatini çekiyor ve vizibilitesi artıyor. Mesela bazı İslam ülkelerinin merkez bankalarının iştiraki ile kurulan IILM (International Islamic Liquidity Management) teşkilatı var. Faizsiz bankalara işlerlik kazandırabilecek birçok enstrüman o marifetle yürürlüğe giriyor diyebiliriz. Yine mesela IFSB (The Islamic Financial Services Board) var. IFSB, İslami iktisat ve finans konusunda standart geliştiriyor.

Bence standart geliştirmek çok mühim bir olaydır. Standartı siz benimzersiniz benimsemezsiniz ayrı mesela ama bir referans noktası oluşturuyor. İtiraz ediyor iseniz daha iyisini geliştirirsiniz. O bakımdan onun faaliyeti önemli bir standart geliştirme faaliyetidir. Bir de Bahreyn’de AAOFII (İşlami Finansal Kuruluşlar için Muhasebe ve Denetim Organizasyonu) var. Onların da standart geliştirme çabaları var. Muhasebe sistemlerini geliştirme ve uyumlaştırma çabaları var. Bunlar da başka bir boyuttan katkıdır. Eğer ilerde mmet fikri gelişecekse bu tür çabaların o hususta önemli katkıları olacaktır.

İşlami normların devreye girişi vahiy yoluyla olmuştur. O başka bir plandan gelmiş ve oyunun kurallarını belirlemiştir. Aslında İşlamiyet tarihe normatif bir müdahaledir. Vahiy olayı beşeriyet lemine onun dışından bir müdahaledir. Orada çok net bir şekilde tarihin seyri değişiyor. Arap yarımadasının o vakte kadar ne coğrafı, ne ekonomik, ne beşeri, ne de tarihi olarak tekabül ettiği önemli hiçbir şey yok. Arap yarımadası ilk olarak İşlamiyet’in doğuşu ile beraber bir medeniyete yataklık eder hale gelmiştir. Orada önemli olan o coğrafya değil, o coğrafyaya İşlamiyet’in inmiş olmasıdır. Bu tarihe normatif bir müdahaledir diye düşünüyorum. Norm/realite ilişkisinde bir taraftan, normlardan realitelere, diğer taraftan realitelerden -onlar daha çok problematik realitelerdir- normlara doğru bir git-gel hareketi vardır.

Bizim batı karşısındaki tavrımızı ben çok sağlıklı görmüyorum. Batıyı tanım gereği düşman gibi telakki ediyoruz. Vakıa Batı’nın düşmanlığı hak eden sömürgecilik dahil hayli sabıkası vardır. Keşke Batılılar daha muntazam ve düzgün davranabilmiş ve en azından kendi iddialarıyla tutarlı kalabilmiş olsalardı. Her şeye rağmen onlarla bizim ilişkimiz eşit muhataplık ve kendimize güven esasına dayanmalıdır.

Ezik durmayacak ama hor da görmeyeceğiz. Kabul etmek gerekir ki çalışıyorlar ve üretiliyorlar ve buna lakayt kalmak bizim hayrımıza değildir. Bizim onlardan öğreneceğimiz çok şey vardır.

Onun için bir Batı hayranlığını da düşmanlığını da doğru bulmuyorum. İşlami bir tavrın bunu gerektirdiğine de inanmıyorum. Hayat devam ediyor. Hata ettiğimizi görürsek düzeltiriz. Ama hata etmeyelim diye hareketsiz kalamayız. Bu bizi çok kısıtlar ve hayatın dışına iter.

Bunu yapmamak gerekir. Sürekli iletişim halinde olmak gerekir. Batının samimiyet ve dürüstlük problemi var. Demokrasi diyor ama kendi dışındaki yerlerde otoriter ve baskıcı rejimleri desteklediği görülüyor. Ve daha birçok konuda birçok olumsuz rnek... Batı maalesef bir fazilet rneği değildir. Bireysel olarak güzel örnekler var orada ama yönetimsel bazda dışarıya karşı tavırlarında çok defolu hareket ediyorlar. Dünyanın ekolojik dengesini bozan da onlar. Ama bu tür argümanları bir blokaja yol açacak kadar da ileri götürmemek gerekir.

NOTLUK

NOTLUK

MARUF VAKFI
İSLAM EKONOMİSİ ENSTİTÜSÜ

İslam Ekonomisi Enstitüsü Sunumlar-2

İSLAM İKTİSAT TARİHİ

MARUF VAKFI
İSLAM EKONOMİSİ ENSTİTÜSÜ

Seyit Nizam Mah. Mevlana Cad. No: 77 Necmettin Aytek Plaza K 8 Zeytinburnu / İSTANBUL
Tel. : 0212 510 11 25

maruf@marufvakfi.org / www.marufvakfi.org/

